

İMAM EN-NECCÂR VE ŞERHU NAHVÎ'L-BEDV ADLI ESERİ (HAKÎM ET-TİRMİZÎ'NİN FİİLE DAYALI NAHV TEORİSİ)

*IMAM EN-NACCAR AND HIS BOOK CALLED ŞERHU NAHVI'L-BADV
(HAKIM ET-TIRMIDHI'S THEORY OF NAHV BASED ON VERB)*

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Faruk ÇİFÇİ

Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü

Özet

Hakîm et-Tirmizî her ne kadar sufi karakteriyle adını duyurmuşsa da ilgilendiği diğer disiplinlerin illetlerini arama noktasındaki gayreti gözlerden kaçmamış, bu yönü akademisyenlerin ilgisini çekmiştir. Bu gayretinin Arap dilindeki izleri Nahvü'l-bedv' de görülmektedir. Henüz yaşadığı dönemde velayet ile ilgili görüşleri sebebiyle tepki çeken Hakîm'in nahve dair bazı görüşlerini içeren Nahvü'l-bedv daha o dönemde yok edilmeye çalışılmıştır. Bunun sebebi eserin ihtiva ettiği müphem ifadeler ve bildiğimiz kadarıyla bu güne kadar dile getirilmemiş ve anlaşılması zor olan görüşlerdir. Çünkü o eserinde kelamın başlangıcında bütün kelime sonlarının sâkin olduğu, ilk olarak içinde hareketi barındırdığı için fiilin, daha sonra da fiilin tesiriyle cümledeki diğer unsurların sonlarının harekelendiği; dammenin gizliliğe, fethanın açıklığa, kesranın udûle delalet ettiği ve tenvinin isimler için bir dayanak olduğu gibi orijinal fikirler ortaya koymuştur. Ancak onun bu görüşlerini verdiği örneklerle netleştiren ve bize aktaran Şerhu Nahvî'l-bedv isimli eseriyle İmam en-Neccâr Tâhir b. Ahmed el-Kazvî'nî'dir. Onun, yok edilmeden önce Hakîm'in eserini alıp şerh etmesi, bu şerhin sadece bir nüshasının bugüne ulaşması ve bizim bu nüshaya ulaşabilmiş olmamızın büyük bir şans olduğunu düşünüyoruz. Çünkü Neccâr, İslam dünyasının ve özellikle Kazvin ve çevresinin Hasan Sabbah ve daha sonra da Moğolların yaptığı tahribat sebebiyle zor günler yaşadığı ve kütüphanelerin yakılıp yıkıldığı bir dönem ve coğrafyada yaşamıştır. İşte bu özellikleri sebebiyle çalışmada Hakîm'in görüşleri kadar Neccâr'ın hayatı üzerinde de durulmuş ve o dönemin ilim hayatını ve ilim çevrelerini yansıtmak amacıyla zaman zaman ayrıntılara yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İmam en-Neccâr, Hakîm et-Tirmizî, Nahvin Doğuşu, Fiile Dayalı İ'râb Teorisi

Abstract

Hakim al-Tirmidhi, who was known by his sufi character, made efforts on searching for illahs (causes) of the disciplines he dealt with, which aroused academicians' interest. The traces of this effort of him in Arabic language could be seen in Nahv al-Badv. Hakim faced some reactions due to his opinions about "velayet" (=sainthood) in his lifetime and his work named Nahv al-Badv that contained some of his views on nahv was exposed to extermination. The reason behind that, is the

ambiguous expressions included in the book and as far as known some views had never been appeared until now, and difficult to be understood. Because, he asserted some original ideas in his book, such as all words were ended with sâkin (consonant), and the verbs firstly had vowel due to the fact that they contain movement, then the other elements of the sentence had vowel by effect of the verbs; that “damme” implies closeness, “fatha” openness and “kasra” departure, and “tanwin” is a basis for the names. However, İmam al-Naccar Tahir b. Ahmad al-Kazvini is the one who made clear his opinions by samples and narrated to us with his book named Şerh Nahv al-Badv. Fortunately, he seized Hakim’s work and interpreted it and we reached the unique manuscript of this commentary. For, Naccar lived in the period and district where Islamic world and especially Kazvin and its surroundings were troubled because of Hasan Sabbah, when Mongols’ destruction and libraries were burned and destroyed. Throughout this paper, Naccar’s life and the scholarly atmosphere of that time was described in details as well as Hakim’s opinions.

Key Words: İmam al-Naccar, Hakim et-Tirmizi, The Emergence of Nahv, The I’rab Theory Based on Verb

GİRİŞ

Bilindiği kadarıyla Arap dili nahvinin nasıl oluştuğuna dair bu güne kadar net bir teori ortaya konulmamış ya da bununla ilgili kaynaklar bulunamadığı için konu üzerinde duralamamış, daha ziyade zaten oluşmuş olan gramer kurallarının illetleri ön plana çıkartılmıştır. Ancak ilgilendiği tüm ilimlerin aslını araştırma eğiliminde olan Hakîm et-Tirmizî’nin (ö. 320/932) nahiv ilminin de temellerine inmeye çalıştığı Şerhu Nahvî’l-bedv isimli eserde görülmüştür. Hakîm’in Nahvü’l-bedv isimli bir eserinin olduğuna onunla ilgili yapılan çalışmalarda değinilmemiştir. Çünkü bu eser onun bugün elimizde olmayan tefsirinin bir bölümüdür. Şayet bu bölümü, XII. yüzyıl âlimlerinden İmam en-Neccâr (ö. 575/1179-80) şerh etmiş olmasaydı buna ulaşmamız muhtemelen mümkün olmayacak ve nahiv ilmine yeni bir bakış açısı getirdiğini düşündüğümüz bu bilgiler zayi olacaktı.

Elinizdeki çalışma yukarıda adı geçen ve sadece bir nüshasını tespit edebildiğimiz eserin muhtevası ve bu muhtevanın değerlendirilmesi hakkındadır. Çalışmanın maksadı nahiv ve i’râbla alakalı bu orijinal görüşleri Tirmizî’nin ölümünden yüzyıllar sonra bilim dünyasına sunmak ve tartışılmasını sağlamaktır. Ayrıca muğlak ifadeleri sebebiyle daha yazıldığı dönemde bir kısım insanlar tarafından yok edilmek istenen bu bilgileri şerh ederek onlara ulaşmamıza imkân tanıyan ve döneminde büyük şöhrete sahip çok yönlü bir âlim olmasına rağmen bugün neredeyse adı unutulmuş İmam en-Neccâr’ın (ö. 575/1179-80) tanıtılması ve gündeme getirilmesi çalışmanın bir diğer hedefidir.

İki ana bölüm halinde hazırlanmış bu çalışmanın ilk kısmı şârih Neccâr’ın hayatı, şahsiyeti ve eserlerine, ikinci kısmı ise adı geçen eser, eserin muhtevası ve eserde öne sürülen görüşlerin değerlendirilmesine ayrılmıştır.

I. EBÛ MUHAMMED TÂHİR B. AHMED B. MUHAMMED EL-KAZVÎNÎ EN-NECCÂR’IN HAYATI VE ESERLERİ

Tâhir b. Ahmed b. Mumammed (ö. 575/1179-80) hicri beşinci yüzyılın sonuyla altıncı yüzyılın son çeyreğine kadar Kazvin ve çevresinde yaşamış bir Arap dili, kelam, kıraat, hadis, tefsir ve tasavvuf âlimi olup en-Neccâr lakabıyla meşhurdur¹. Künyesi Ebû Muhammed, nisbesi

¹ Râfi’î, Abdülkerim b. Muhammed el-Kazvîni, *et-Tedvîn fî ahbâri Kazvîn*, nşr: Azîzullah el-Attarîdî, I-IV, Dâru’l-Kütübi’l-’ilmiyye, Beyrut, 1408/1987, III/96.

el-Kazvînî'dir. Hakkında el-İmâm, Bahâü'd-dîn, Mecdü'l-İslâm şeklinde sıfatlar da kullanılmaktadır².

Gâyetü'n-nihâye fî tabakâtî'l-kurrâ³, el-Vâfi bi'l-vefeyât⁴, Mu'cemü'l-udebâ⁵, Mu'cemü'l-müellifin⁶ ve Hediyyetü'l-ârifin⁷ gibi meşhur biyografi kitaplarında hakkında hatalı bilgiler bulunan Neccâr'ın tahsil hayatını anlattığı Bessü's-şekvâ adlı risalesi bildiğimiz kadarıyla bugün mevcut değildir. Ancak bu risalenin bir kısmına Kazvinli Şâfiî fakihi Râfi'î Abdulkerim b. Muhammed el-Kazvînî (ö. 623/1226), et-Tedvîn fî ahhârî Kazvîn adlı eserinde yer vermiştir⁸. Ayrıca Râfi'î, Neccâr'ın yaşadığı döneme şahit olan bazı şahıslardan aldığı bilgileri de eserine ekleyerek bu âlim hakkında bize çok önemli ve başka bir kaynaktan bulunması neredeyse mümkün olmayan bilgileri nakletmiştir. Bu yönüyle Tâhir b. Ahmed en-Neccâr hakkında en güvenilir bilgilerin bu kaynaktan olduğunu düşünmekteyiz. Nitekim Râfi'î'nin verdiği bilgiler, İmam en-Neccâr'ın kaleme aldığı kitapların bir fihristi niteliğinde olan Sirâcü'l-'ukûl isimli eserinin sonunda verdiği bilgilerle de örtüşmektedir⁹.

İlgili kaynaklardan yola çıkarak elde edilen bilgiler doğrultusunda Tâhir b. Ahmed'in hayatı ve tahsil dönemi hakkında şunları söyleyebiliriz: 493/1099-1100 senesinde dünyaya gelmiştir¹⁰. Kazvin'de doğmuş olması muhtemel olmakla beraber bunu destekleyecek net bir bilgiye sahip değiliz. İlim hayatına Kur'ân-ı Kerîm'i ezberleyerek başlamış, çocukluğunun bir kısmını buna ayırmıştır. Neticede Kur'ân tilavetini iyi bir seviyeye getirmiş ve kendi ifadesiyle onun halavetini kalbine yerleştirmiştir¹¹. Bu çalışmaları onu bu alanda daha da derinleşmeye götürmüş ve kıraat ilmiyle uğraşmaya başlamıştır¹². Hemedân'da kaleme aldığı el-İmâ ilâ lafzi mâ¹³, yine Kitâbü'l-Menâhic fî 'ilmi'l-mehâric ve henüz daha çocukken yazdığı ve ilk eseri olan Mücerredü kırâati Ebî 'Amr b. el-'Alâ (ö. 154/771) adlı eserleri onun bu ilimdeki dirayeti hakkında fikir vermektedir¹⁴. Nitekim bir kıraat âlimi olan İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) onun kıraat hocası olduğunu söylemektedir¹⁵.

Daha sonra İmam en-Neccâr Arapça'ya yönelmiş, önce ilim çevrelerinde mütedâvel olan el-Elfâz¹⁶, el-Fasîh¹⁷ gibi eserleri okumuştur. Ardından biraz daha geniş olan eserlere

² Bkz: Neccâr, Tâhir b. Ahmed el-Kazvînî, *Şerhu nahvî'l-bedv*, İstanbul-Süleymâniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa, nr: 1216, vr: 15 a; *er-Risâletü'l-Vâfiyye*, İstanbul-Süleymâniye Ktp, Şehit Ali Paşa, nr: 1216, vr: 28 b.

³ Cezerî, Şemsüddîn Ebulhayr, *Gâyetü'n-nihâye*, I/II, Dâru'l-Kütübî'l-'ilmiyye, Beyrut, 1427/2006, I/307. Cezerî onun bir kıraat hocası olduğunu söylemiştir.

⁴ Safedî, Salahüddin b. Eybek, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 1420/2000, nşr: Ahmed Arnaud, Türkî Mustafa, Dâru lhyâi't-türâs, Beyrut, I-XXIX, 1420/2000, XVI/225.

⁵ Hamevî, Yâkût, *Mu'cemü'l-udebâ*, thk: İhsan Abbas, I-VII, Beyrut, Dâru'l-ğarb el-İslâmî, 1993, IV/1456.

⁶ Bkz: Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-müellifin*, I/IV, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1414/1993, II/9. Bu kaynaktan Neccâr'ın ölüm tarihi olarak verilen 756/1355 şeklindeki bilgi hatalıdır.

⁷ Bağdâdî, İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin*, Maârif Vekâleti Matbaası, İstanbul, 1951, I-II, I/431.

⁸ Râfi'î, a.g.e., III/96-105.

⁹ Bkz: Neccâr, *Sirâcü'l-'ukûl fî minhâci'l-usûl*, İstanbul-Süleymâniye Ktp, Cârullah, nr: 484, vr: 136 b.

¹⁰ Râfi'î, a.g.e., III/104.

¹¹ Râfi'î, a.g.e., III/97.

¹² Râfi'î onun Ebû Ma'ser et-Taberi (478/1085), et-Telhis fî'l-kirâati's-semân adlı eseri okuduğunu bildirmektedir. (bkz: *et-Tedvîn*, III/102)

¹³ Bkz: Neccâr, *Sirâcü'l-'ukûl fî minhâci'l-usûl*, vr: 137 b.

¹⁴ Bu eserlerin ona aidiyeti hakkında bkz: Kazvînî, *Sirâcü'l-'ukûl*, vr: 137 b

¹⁵ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, I/307.

¹⁶ Bu eserin Abdurrahman el-Hemedânî'nin (ö. 320/932) kaleme aldığı sözlük niteliğindeki çalışma olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü İmam en-Neccâr'ın yaşadığı coğrafyayı iyi bilen ve âlim bir şahsiyet olan Büveyhi veziri Sâhib b. Abbâd'ın (ö. 385/995) "Eğer Elfâz müellifi Abdurrahman b. İsa'yı görmüş olsaydım onun elinin kesilmesini emrederdim. Çünkü o Arap dilinin kelimelerini kolay okunabilir şekilde yazarak onları mektep çocuklarının ağızlarında zayi etmiş, eğitim alanların uzun süren mütalaalarda bulunmasına, çok kelime ezberlemelerine ve daima çalışmalarına gerek bırakmamıştır" dediği rivayet edilmiştir. (bkz: el-Hemedânî, Abdurrahman b. İsa, *Kitâbü'l-elfâzi'l-*

geçmiş İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) Edebü'l-Kâtip ve İbnü's-Sikkât'in (ö. 244/858) el-İslâh (Islâhu'l-mantık) gibi kitaplarını okumuştur¹⁸. Sözlük ve dilin kullanımında karşılaşılan hataları düzeltmek için kaleme alınan bu türlü eserleri mütalaa ederek kelimeler ve terkipler hakkında vukufiyet kazandıktan sonra makâmat, emsâl, hikâye, meşhur hutbeler ve hikmetlerle ilgili eserlere yönelmiş, diğer yandan şiir ezberlemeye başlamıştır. Bu dönemde ezberlediği şiirlerin sayısı iki bin civarındadır¹⁹. Ezberlediği bu şiirlerin yanında nazımda kabiliyetli olduğu²⁰ ve kendine ait şiirleri eserlerinde kullandığı bilinmektedir²¹. Kaleme aldığı 'Akîdetü Ehli's-sünne isimli yetmiş dört beyitlik eseri onun bu konudaki maharetine delildir²².

Bu dönemde nahiv ilmiyle ve onun kapalı noktalarıyla da ciddi anlamda uğraşmış, ikna edici olmayan ve doyurmayan izah ve yorumları ayırabilecek noktaya ulaşmıştır. Bu uğraşları neticesinde Arap dilinde bir hayli yol alarak yüzeysel bilgilerle tatmin olmamaya başlamış, onun illetlerini öğrenmeye yönelmiştir.

Daha sonra Kazvîn civarında bulunan şehirlerden Sâve'de Şeyh Ebü'l-feth b. Selâme olarak bilinen bir mağribî ile karşılaşır. Kaynaklarda hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadığımız bu zat onu Arap dil bilgini Abdulkâhir el-Cürcânî'nin (ö. 471/1078-79) nahiv metoduna yönlendirmiştir. Neccâr bu usulü öğrenmek için mezkur zatın yanında bir müddet kalmış, diğer yandan burada Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî'nin (ö. 392/1002) Sırru sinâ'atî'l-i'râb isimli eserini okumuştur.

Tahsil yolculuğunun bundan sonraki durağı Rey şehridir. Burada büyük dil bilgini Zemahşerî'yi (ö. 538/1144) görmüş, onun bazı eserlerini kendisinden dinleme fırsatı bulmuştur. Yine burada bulunduğu esnada Hatîb et-Tebrizî'nin (ö. 502/1109) el-Kâfî fi'l-'arûz ve'l-Kavâfî, Kadı ez-Zevzenî'nin (ö. 486/1093) Sırru'l-edeb²³ ve el-Mesâdir adlı eserlerini kaynaklarda ismine rastlayamadığımız Şeyh Zâhid Ahmed b. Muhammed et-Tîrî'den, Ahmed b. Muhammed el-Meydânî'nin (ö. 518/1124) Arapça-Farsça bir sözlük olan es-Sâmî fi'l-esâmî, nahiv ilmine dair Farsça bir eser olan el-Hâdî li's-şâdî isimli eserlerini, bunları müellifinden bizzat okuyan Ebu'l-futûh b. el-Hasen b. Sa'd el-Kâtib (ö. ?) isimli bir gençten okumuştur. Neccâr'ın Arap dilini Farsça kaynaklardan öğrendiğine bakılırsa onun Fârisî olması muhtemeldir. Zira kaleme aldığı eserlerin içinde Farsça olanların sayısı az değildir.

Daha sonra Tüster'e gitmiş ve övgüyle bahsettiği Tüster kadısı şair Ebû Bekr el-Ercânî'den (460-544/1068-1149) şiir ve Arap diline dair dersler almıştır. Neccâr, şair Ercânî'nin o günlerde doksanlı yaşlarına yaklaşmış bir ihtiyar olduğunu söylemektedir. Ercânî'nin seksen küsur yıl yaşadığı bilindiğine göre İmâm en-Neccâr muhtemelen onun son yıllarına

kitâbiyye, Matba'atü'l-âbâi'l-yesû'îyyîn, Beyrut, 1885, s. 4) Buradan anlaşılmaktadır ki el-Elfâz o bölgede Arap diline yeni başlayan çocukların okuduğu bir kaynaktır.

¹⁷ Bu eserin Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Zeyd es-Sa'leb'e (ö. 291/904) şöhret kazandıran ve IX. yüzyılda Bağdat ve çevresinde yaşayan halkın dilinde yanlış olarak kullanılan kelimelerin fasih şekillerini ihtiva eden İhtiyârü fasihi'l-keîâm isimli eser olması muhtemeldir.

¹⁸ Kaynakta sadece eserlerin isimleri verilmiştir. Ancak biz gerek tarih itibarıyla ve gerekse şöhret buldukları coğrafya itibarıyla adı geçen eserlerin bu müelliflerin kaleme aldığı aynı isimdeki eserler olduklarını düşünüyoruz.

¹⁹ Râfi'î, a.g.e., III/97.

²⁰ Râfi'î, a.g.e., III/96.

²¹ Yavuz, Lutfullah, "Bahauddin Ebu Muhammed Tahir b. Ahmed b. Muhammed el-Kazvini ve Gayetu't-ta'rif min usulî't-tasrif İsimli Eserinin Tenkitli Neşri", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir, 2001, s. 108.

²² Bkz: en-Neccâr, Tâhir b. Ahmed el-Kazvînî, 'Akîdetü Ehli's-sünne, İstanbul Süleymaniye Ktp, Lâleli, nr: 03701, vr: 175-177.

²³ Kaynaklarda ez-Zevzenî'ye ait böyle bir esere rastlayamadık. Ancak Ebû Mansûr es-Seâlibî'nin (ö. 429/1039) bu isimde bir eseri bulunmaktadır. (Bkz: Zirikli, Hayruddîn, el-A'lâm, I-VIII, 5. baskı, Dâru'l-Melâîyîn, Beyrut, 2002, IV/163). Bu durumda İmâm en-Neccâr'ın okuduğu bu eserin Zevzenî'ye ait olup günümüze ulaşmamış bir eser olduğunu ya da onun müellifleri karıştırdığını söyleyebiliriz.

rastlamıştır. O günlerde İmâm en-Neccâr'ın yaşı elli civarında olmalıdır. Yani o ilim tahsilini ileri yaşlarında da devam ettirmiştir.

İmâm en-Neccâr, Arap dili ve şiir dışında garîbu'l-Kur'ân ve'l-hadîs, tefsir, fıkıh, ilm-i hilâf, usûlü'd-dîn, vaaz ve tasavvuf gibi ilimlerde de derinleştiğini ve bu ilimlerin erbabına ders verecek seviyeye geldiğini ifade etmektedir²⁴. Tam olarak ne zaman gerçekleştiğini tesbit edememekle beraber onun el-Ehâdisü'r-rızaviyye, el-Eşeciyyât ve en-Nastûriyyât isimli hadis mecmualarını okuduğu da bilinmektedir²⁵.

Neccâr h. 575/1179 senesinin cemâziyelâhîr/kasım-aralık ayında vefat etmiştir²⁶. Bu tarihte seksen iki ya da seksen üç yaşlarında olan Neccâr'ın kabrinin Kazvin'de bulunduğu ve mezar taşında:

“أعجوبة من عجب الدهر إطباق اللوحين على بحر ”

(İki levhanın bir denizin üzerini örtmüş olması zamanın garip hallerinden biridir) şeklinde bir ifadenin kaydedildiğini eserlerinden birinin nüshasına düşülen nottan öğrenmekteyiz²⁷. Kabrin günümüzdeki durumu hakkında ise bilgi sahibi değiliz.

İmam en-Neccâr çok yönlü bir şahsiyettir. Kaleme aldığı eserler itibarıyla hem bir Arap dildisi, kelimci, mutasavvıf, şair, eğitimci hem de bir hadis ve tefsir âlimidir. Bu alanların tamamında eser vermiş olmakla beraber Arap dili alanında²⁸, bir başka görüşe göre de kelam alanında²⁹ daha yetkindir. Şu kadar var ki ölümünden yedi yıl kadar önce yetmiş beş yaşlarındayken kendisinden Ebû Ahmed el-‘Askerî'nin (ö. 382/992-993) Şerhu mâ yaka‘u fihi't-tashîf ve't-tahrîf isimli eserini okuyanların olduğu bilinmektedir³⁰. Bu eserin Basralı ve Kûfeli nahivcilerin rivayetlerindeki hataları ele alan bir eser olduğu itibara alındığında Neccâr'ın luğavî yönünün daha ağır geldiğini söyleyebiliriz. Kaleme aldığı Sıvânü'l-edeb fî lisânî'l-‘Arab isimli ve muhtevâ itibarıyla hem bir sarf hem de bir nahiv kitabı olduğu anlaşılan eserin döneminde revaçta olduğunu söylemesi³¹ bu çıkarımı desteklemektedir. Lübbü'l-elbâb fî merâsimi'l-i-râb, el-Vusûl ve'l-fusûl ve'n-nüket isimli nahiv, Gâyetü't-ta'rîf fî 'ilmi't-tasrîf isimli sarf kitapları ve Şerhu Nahvi'l-bedv ve er-Risâletü'l-vâviyye gibi gramer içerikli eserleri de bu çerçevede ele alınabilir.

İmâm en-Neccâr'ın Arap dili hocası olduğuna dair en bariz delil Muhammed b. Hüseyin b. 'İsâ el-Beyyâ' el-Kazvînî (ö. ?) isimli şahsın ondan bazı kitapları okuduğu ve dil ilimlerinden bir kısmını öğrendiğine dair malumdur³². Yine bir hatip ve edip olan Muhammed b. Ebî Ya'lâ (ö. 596/1199-1200) edebiyata dair ilk eğitimini dayısı olan İmam en-Neccâr'dan almıştır³³.

Telif ettiği kelam kitaplarının da yaşadığı dönemde şöhret bulduğu ve büyük övgüye mazhar olduğunu görmekteyiz. Bu kabilden olarak döneminde yaşayan meşhur fakih ve şâir Ebû Süleymân Ahmed b. Hasneviyye ez-Zübeyrî (ö. 564/1168-1169),³⁴ İmam en-Neccâr Nûru'l-Hakîka ve Nevru'l-Hadîka isimli ma'rîfetullah'a dair eserini tamamladığında onu methederek şu beyitleri söylemiştir:

Senin kitabın hakikatin parlak nuru, muhtevası bahçenin güzel kokulu çiçeğidir,

²⁴ Râfi'i, a.g.e, III/98.

²⁵ Râfi'i, a.g.e, III/101.

²⁶ Râfi'i, a.g.e, III/104.

²⁷ Neccâr, *Hallü'l-‘aybe ‘an hâli'l-ğaybe*, İstanbul Süleymaniye Ktp, Şehit Ali Paşa, nr:1216, vr: 46 a.

²⁸ Râfi'i, a.g.e, III/96

²⁹ Safedî, a.g.e, XVI/225.

³⁰ Râfi'i, a.g.e, III/138.

³¹ Neccâr, *Sirâcü'l-‘ukûl fî minhâci'l-usûl*, vr: 137 a.

³² Râfi'i, a.g.e, I/268.

³³ Râfi'i, a.g.e, II/58.

³⁴ Bu şahıs hakkında bkz: Râfi'i, a.g.e, II/159-163.

*Senin adın doğu ve batının şehirlerinde bu kitap sayesinde sabah akşam anılacaktır*³⁵.

Yine dönemin meşhur fakih ve şairlerinden Abdurrahman b. Muhammed el-Kerecî (ö. 590/1193-1194) bu eserle alakalı şunları söyler:

*Sanki o, nuru insanlara hakikati gösteren bir vahiydi,
İçinde kemalatın çiçekleri bulunan bir bahçe gibiydi*³⁶.

Neccâr'ın bu eseri tamamladığı günlerde Kazvîn'de bulunan edib ve Arap dilcisi Ebû Şihâb el-Ebherî (ö. ?) bu esere ve müellifine duyduğu hayranlığı "Maşallah zeka sahibi Bahâüddîn'e, üslupların ortaya çıkardığı şüphelerden hak nasıl kurtulup da zuhur etti"³⁷ sözleriyle dile getirmiştir.

Neccâr aynı zamanda bir hadis hocasıdır. Nitekim Ebû Bekr b. Ebu'l-Ferec el-Hemedânî isimli şahıs 569/1173-1174 senesinde Kazvîn'de İmam en-Neccâr'dan bir hadis cüzü okumuştur³⁸.

Onun amelde Şâfi'î olduğunu vecd halindeyken kendisinden geçen sûfilerin abdestinin bozulup bozulmadığı hakkındaki risalesinin başında kullandığı "Bil ki bizim Şâfi'î ashabımızdan olan fakihler nazarında abdesti bozan şeyler dördtür"³⁹ ifadesinden anlıyoruz. Nitekim "en büyük imamım ve en meşhur hocam" dediği kişi de kıraat âlimi eş-Şâfi'î b. Dâvud el-Muhtâr b. Abbâs et-Temîmî'dir⁴⁰.

Neccâr Şi'a'nın faaliyetlerinin en üst düzeyde hissedildiği bir dönemde ve özellikle de Hasan Sabbah (ö. 518/1124) tarafından Nizârî-İsmâîlî Devleti'nin kurulduğu Alamut Kalesi'ne 6-8 fersah uzaklıktaki Kazvîn ve çevresinde ilim tahsil ve tedrisinde bulunmuştur. Eserleri incelendiğinde onun bu fırkanın faaliyet ve dâileriyle mücadele ettiği, onlara karşı Ehl-i sünnet itikadını müdafaa edencesine Akîdetü Ehli's-sünne adlı eserini yazdığı anlaşılmaktadır. Sirâcu'l-'ukûl adlı eserinin hatimesindeki "Bizi ehl-i sünnet ve'l-cemaatin yolu üzere sabit kıl"⁴¹ duası da bu çerçevede düşünülmelidir. Bunun yanında Bed'ü'l-halk ve tenzîhi'l-hakk isimli eserini 570/1175 senesi ramazanında Kazvîn'e gelen ve kendisine bazı sorular soran bâtinî dâilerine cevaben yazmış olması da bu uğraşlarının kanıtıdır⁴².

Onun sûfî meşreb bir âlim olduğu aşîkârdır. Bir ilim adamı olarak tasavvufla ilgilenmesinin yanında eserinin hatimesinde kullandığı "Gaybet halinde abdestinin bozulmadığına hükmettiğimiz (sûfî) kimseye gelince o arif, sadık, gayretli, verâ sahibi, ahlak ile mühezzeb, ayağı hakikatta sağlam, tarikatta duruşu güzel, gece gündüz mütefekkir kimsedir. Bu kimse şeyhlerine hizmet eder, onların sözlerini dinler, şeriatın âlimidir ve onu tazim eder..."⁴³ şeklindeki ifadeler bu ilginin tasavvuf ilmini okumaktan öte onu yaşama şeklinde de hayatında yer bulduğunun emareleri gibi görünmektedir.

Neccâr rüya tabiriyle de uğraşmıştır. Yeğeni Muhammed b. Ebî Ya'lâ (ö. 596/1199-1200)'nın gördüğü bir rüyayı yorumlaması ve bu yorumun aynen gerçekleşmesi onun bu yönünün de güçlü olduğuna işarettir⁴⁴.

³⁵ Râfi'i, a.g.e, III/99.

³⁶ Râfi'i, a.g.e, III/100.

³⁷ Râfi'i, a.g.e, III/33.

³⁸ Râfi'i, a.g.e, I/291.

³⁹ Neccâr, Tâhir b. Ahmed el-Kazvînî, *Hallu'l-'aybe 'an hâli'l-ğaybe*, İstanbul Süleymaniye Ktp, Esad Efendi, nr: 1363, vr: 172 b.

⁴⁰ Râfi'i, a.g.e, III/70.

⁴¹ Neccâr, *Sirâcu'l-'ukûl fi minhâci'l-usûl*, vr: 135 b.

⁴² Yavuz, a.g.e, s. 62.

⁴³ Neccâr, *Hallu'l-'aybe 'an hâli'l-ğaybe*, İstanbul Süleymaniye Ktp, Esad Efendi, nr:1363, vr: 179 b.

⁴⁴ Râfi'i, a.g.e, III/102.

Diğer yandan İmam en-Neccâr'ın muhitinin ileri gelenleri ve emirlerle de muhabbetinin iyi olduğu görülmektedir. Bunu Kazvin emiri Muzaffereddin Alp Argu b. Yarıkuş, Emir İmadüddîn b. el-Kâid ve Kadı Zahuriddin el-Bistamî gibi o dönemin ileri gelenlerinin adına ya da onların talebi üzerine kaleme aldığı eserlerin varlığına bakarak görebiliyoruz⁴⁵. Eserlerini Hemedân, Kuvâ, Sâve, Kazvîn gibi farklı muhitlerde kaleme almış olması onun aynı zamanda birçok şehri dolaşmış ve orada ilmi faaliyetleri takip etmiş olduğu hususunda fikir vermektedir.

Yaşadığı dönem ve sonrasında Kazvîn civarındaki siyasi karışıklıklar ve Moğol istilası gibi yıkıcı hadiselerin bir neticesi olsa gerek İmam en-Neccâr'ın kaleme aldığı altmış küsur eserin çok azı günümüze ulaşabilmiştir. Şayet bir kişinin eserlerinin ona olan güveni tesis eden unsurlar olup kişinin çocukları menzilesinde olduğuna dair bir düşünceden hareketle eserlerinin bir fihristini çıkarmış olmasaydı biz bu gün sadece birkaç eserini biliyor olacaktık. Onun fihrist yapmasının altında yatan bir başka sebep de küçük yaşta kaleme aldığı bazı eserlerin karşısına başkalarına nispet edilerek çıkartılmış olmasıdır⁴⁶.

Neccâr'ın eserlerinin çoğunluğu te'liftir. Bazı hadis ve ayetlerin şerhi kabilinden olan eserleri dışında başka bir müellifin eserini şerh ettiği çok nadirdir. Eserlerinde üstün bir sistematik göze çarpmakta ve çok yönlü bir âlim olduğunun emareleri eserlerinin mukaddime kısmında yaptığı taksimattan anlaşılmaktadır. Çünkü o, ele aldığı konuları ilişkili oldukları ilim dallarının referanslarını da kullanarak işlemekte, bu ilişkileri göz önüne alarak eserini kısımlara ve bu kısımları da alt başlıklara ayırmaktadır.

Neccâr'a ait olduğunu tespit edebildiğimiz ve nüshasına ulaşabildiğimiz eserler ve içerikleri kısaca şu şekildedir:

1- **Bed'ü'l-halk ve tenzîhi'l-hak:** 570/1175 senesi ramazanında Kazvîn'e bazı bâtinî dâileri gelmiş ve ona: "Allah teâlâ gökleri ve yeri altı günde yarattığını söylüyor. O zaman gün mefhumu yoktu. Bunu nasıl anlamalıyız? Burada neden altı gün zikredildi, bunun hikmeti nedir? Önce göğü mü yoksa yeri mi yarattı, zira bu konudaki ayetler birbiriyle çelişkili? Bir sürü mevcut varken meşâyihin "Lâ mevcûde illallah" sözü ne anlama gelir? şeklinde sorular sormuşlardır. Neccâr bu sorulara bir an evvel cevap verebilmek için hemen bir gecede yazdığı risalenin bir nüshasını daha sonra Zencan'a götürmüş ve orada karşılaştığı üstatlardan birine incelemesi için takdim etmiştir. Bu şahıs risaleyi lafız ve mana itibarıyla tashih edilmesi gereken yerler olduğunu söyleyip ona iade etmiştir. Neccâr gerekli düzeltmeleri yaptıktan sonra risaleye "Cennet ve cehennem hakikati nedir ve bunlar nerededirler?" sorusunu da ilave etmiştir. Yedi baba ayrılmış olan bu altı varaklık risalenin bir nüshası İstanbul- Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa 1216 numarada 3b - 10a varakları arasındadır.

2- **Şerhu hadisi إنه ليغار علي قلبي فاستغفر الله في كل يوم سبعين مرة** : Bazı meşâyihin bu hadisin lafzı ve manası ile ilgili tereddütleri üzerine bu iki varaklık risaleyi kaleme almıştır. Bir nüshası İstanbul- Süleymaniye Ktp. Şehit Ali Paşa 1216 numarada 9a – 11b varakları arasındadır.

3- **Şerhu't-Tesbîhati'l-meşhûra "Sübhone zi'l-mülk ve'l-melekût:** Bir hoca İmam en-Neccâr'a insanların bu tesbihi zayi ettiklerini, hâlbuki içerisinde birçok ilahi sırrı barındıran bir tesbih olduğunu söylemiş ve ondan bunu şerh etmesini istemiştir. Bu talep üzerine kaleme alınan eserin bir nüshası İstanbul- Süleymaniye Ktp. Şehit Ali Paşa 1216 numarada 11b – 15a varakları arasındadır.

4- **Şerhu nahvi'l-bedv:** Çalışmamızın ikinci bölümü bu esere ayrılmıştır.

⁴⁵ Neccâr, *Sirâcü'l-'ukûl fi minhâci'l-usûl*, vr: 136 b- 138 a.

⁴⁶ Neccâr, *Sirâcü'l-'ukûl fi minhâci'l-usûl*, 136 a.

5- **el-Yâkût fî tesbîhi'l-mülk ve'l-melekût:** ⁴⁷"أولم ينظروا في ملكوت السموات و الأرض" Ayetiyle alakalı mülâhazaları ihtiva eden bu eser dört baba ayrılmıştır. Birinci bab melekût âlemini bilme, ikinci bab mülk âlemini bilme, üçüncü bab yedi gök ve arzın tesbihatını ispat ve dördüncü bab da bu tesbihatların sıfat ve keyfiyeti hakkındadır. Eserin bir nüshası İstanbul-Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, 1316 numarada 118b – 136a arasında mevcuttur.

6- **Misfâtü's-sıfât ve'r-red 'ale'n-nuhât:** Neccâr bu eserini Allah'ın sıfatlarını teşbih ve tadilden arındırılmış bir halde sunmak ve bu şekilde muttaki müminlerin bunlara doğru bir şekilde inanmalarını sağlamak için kaleme almıştır. Bir nüshası İstanbul- Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, 1363 numarada 137a – 148a arasında bulunan eserin istinsah tarihi h. 572 senesi Rabiülevvel ayının ilk günü (7 Eylül 1176) dır.

7- **Nûru'l-hakîka ve nevrü'l-hadîka:** Bu eser müellifin en çok övgü alan ve hakkında şiirler yazılan eseridir. Allah teâlanın hakikaten bilinip bilinemeyeceğine dair ihtilafı konu edinen bu eser dört ana bölümden ve bu bölümlerin alt başlıklarından oluşur. Birinci bölüm marifet konusunda hak ve batıl fırkalar, ikinci bölüm marifeti kabul etmeyenlerin delilleri, üçüncü bölüm imamların bu husustaki görüşleri ve son bölüm de hâlık ile halk arasındaki mümâselet hakkındadır. Eserin bir nüshası İstanbul- Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, 1363 numarada 148a – 173a varakları arasındadır.

8- **Hallu'l-'aybe 'an hâli'l-gaybe:** Erbabı kulûbün sekr, mahv ve fena halindeki gaybetlerinin yani cezvelerinin hükmü ve bu hallerde abdestlerinin durumu ile ilgili tasavvufî-fikhî bir eserdir. On bab olarak kaleme alınan eser, konuyla ilgili fakihlerin fetvaları, âlimlerin görüşleri, kalbin sıfatlar-melekût ve mülk âlemine yönelmesi, kalbin bu iki cihetten gaybeti, bâtının vasıfları ve şeytanın ifsadı, beş organın tahareti, cenabetin tüm bedeninin yıkanmasının hikmeti, zor teklifler hakkında tüm insanların müsavi olmaları, gaybet ehlinin taharetinin sahih olduğuna dair şahitler ve ehl-i gaybetin sınıfları başlıklı bölümlerden oluşmaktadır. Bir nüshası İstanbul- Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, 1363 numarada 173a – 180a varakları arasındadır.

9- **Sirâcu'l-'ukûl fî minhâci'l-usûl:** Neccâr'ın en kapsamlı çalışması olan bu eser usûlu'd-dîn ile ilgili Kur'ân, Hadis ve meşâyih'in sözlerinden izah edilmesi gereken meselelerle alakalıdır. Kırk baba ayrılmış olan bu eserde ma'rifetullah, ru'yetullah, istivâ, Âdem'in (as) yaratılışı, ceninin yaratılışı, duaya icabet, mizan, nüzûl-ü İsâ (as), mucize ve sihir farkı, nübüvvetin delilleri, mucize-keramet farkı, tekfir, hesabın mazlumdaki zalime aktarılması vb. gibi bugün hâlâ tartışılmaya devam eden kırk mesele üzerinde durulmaktadır. Eserin 140 varaklık bir nüshası İstanbul- Süleymaniye Ktp. Carullah, 483 numaradadır. Bu nüsha 570 senesi Rabiülevvel ayında (Eylül-Ekim 1174) müellifin arkadaşı ve kâtibi olan Ahmed b. İbrahim b. Muhammed b. Hasan es-Sâvî tarafından istinsah edilmiştir. Sonunda bir hatime kısmı ve bunu takip eden sayfalarda müellifin o güne kadar yazdığı eserlerin isimleri ve bunlarla ilgili çok kısa bilgileri ihtiva eden bir fihrist bulunmaktadır.

10- **'Akîdetü Ehli's-sünne:** Ehl-i sünnet akidesini özetleyen yetmiş beş beyitlik bir şiirdir. Bir nüshası İstanbul- Süleymaniye Ktp. Laleli, 3701 numarada 175-177. varaklar arasındadır.

11- **er-Risâletü'l-Vâviyye:** Arap dili gramerinde vâv-ı semâniye olarak bilinen vâv harfi hakkındadır. Müellif bu eseri çocukluğunda ekâbirden olan bir şahıs için bir gecede kaleme almış ve bu eser şöhret bulmuştur. Ancak elindeki nüshayı kaybetmiştir. Daha sonra bu esere ait bir nüsha bulmuş ve bizzat kendisi istinsah ederken ona bazı ilaveler yapmıştır⁴⁸. Bu eserde Neccâr vâv harfinin tıb, tabir, ilm-i nücûm, hendese ve aruz gibi diğer disiplinlerde ne gibi

⁴⁷ el-A'râf, 7/185.

⁴⁸ Bkz: **er-Risâletü'l-Vâviyye**, vr: 72 a.

manalara geldiğini de izah etmiştir. Eserin bir nüshası İstanbul-Süleymâniye Ktp, Şehit Ali Paşa, nr: 1216 68b - 76b varakları arasındadır.

12- Yevâkîtü'l-'ulûm ve derâri'n-nücûm: Farsça yazılmış 137 varaklık geniş bir eser olup usûlu'd-dîn, fıkıh usulü, ilm-i hilâf, ilm-i mezheb, ferâiz, şurût, me'âni'l-Kur'ân, esbâb-ı nüzûl, garîbü'l-Kur'ân, garîbü'l-hadîs, me'âni's-şi'r, kırâat, Arap dili, nahiv, i'râb vs. gibi ilimlerle alakalı otuz bölüm ve her bir bölümde de on iki meseleyi ihtiva etmektedir⁴⁹. Eserin, Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp, nr: 19 hk 3117 de kayıtlı bulunan nüshasının kapak kısmında yazara "asrının eşsiz âlimi" şeklinde yapılan övgü dikkat çekicidir.

13- Gâyetü'ta'rîf min usûlî't-tasrîf: İmam en-Neccâr, bugün elimizde olmayan ve yazıldığı dönemde büyük alaka gören Lübâbü'l-elbâb fî merâsimi'l-i'râb isimli nahiv kitabını yazdıktan sonra bu kitabın sarf ilminde de bir eşini meydana getirmek istemiş ve bu eseri kaleme almıştır. Dört ana bölüm ve bunları takip eden alt bölümleriyle eserin güzel bir sistematiği olduğu söylenebilir. Ayrıca hemen başında Sarf ilmiyle alakalı terimlere yer verilmiş olması da İmam en-Neccâr'ın nasıl bir eğitimci olduğu hususunda fikir vermektedir. Eser Lütfullah Yavuz tarafından 2001 senesinde Doktora tezi olarak çalışılmış ve tahkik edilerek istifadeye uygun hale getirilmiştir.

Buraya kadar içerikleri hakkında bilgi verdiğimiz eserler İmam en-Neccâr'ın nüshasına ulaşabildiğimiz çalışmalarıdır. Bu eserlerden başka onun elli civarında çalışması daha olmuştur. Biz nüshalarına ulaşamadığımız bu eserler hakkında burada bilgi vermeyeceğiz. Ancak bu eserlerin isimlerini görmek isteyenler müellifin İstanbul- Süleymaniye Ktp. Carullah, 483 numarada bulunan Siracü'l-'ukûl adlı eserinin sonundaki fihriste ya da Lütfullah Yavuz'un yukarıda adı geçen çalışmasına müracaat edebilirler.

II. ŞERHU NAHVÎ'L-BEDV VE MUHTEVASI

Nahvü'l-bedv adlı çalışma velayet hususundaki görüşleriyle sûfiler üzerinde büyük tesir bırakan, diğer taraftan bu görüşleri sebebiyle suçlanıp Tirmiz ve Belh gibi şehirlerde bidatçılıkla suçlanmak suretiyle büyük sıkıntılar yaşayan⁵⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Hasen et-Tirmizî'ye (ö. 320/932) aittir. Ancak Hakîm et-Tirmizî üzerine yapılan araştırmalarda onun böyle bir çalışması olduğundan bahsedilmemektedir. Bunun sebebini Nahvü'l-bedv'i şerh eden İmam en-Neccâr şerhin hemen başında dile getirmektedir. Buna göre Nahvü'l-bedv Hakîm et-Tirmizî'nin Fâtihâ Suresi tefsirinde geçen bir bölüm olup yazıldığı dönemde bir grup insan tarafından mefhumunun kapalılığı sebebiyle bu tefsirden çıkartılmıştır⁵¹. Bugün elimizde Hakîm'e ait bir Fâtihâ tefsiri bulunmamaktadır. Ancak sûfi müellif Ebü'l-Hasen el-Hucvîrî (ö. 465/1072) sûfilerin biyografilerini verdiği Keşfü'l-mahcûb adlı eserinde Hakîm'in bir tefsir yazmaya başladığını ancak ömrü vefa etmediği için bunu tamamlayamadığını, bununla beraber yazdığı bölümün ehl-i ilim arasında yayıldığını söylemektedir⁵². Bu bilgi İmam en-Neccâr'ı teyid etmektedir. Dolayısıyla İmam en-Neccâr'ın şerh ettiği bu eser için, yazıldığı dönemde ilim

⁴⁹ Bkz: **Yevâkîtü'l-'ulûm ve derâri'n-nücûm**, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, nr: 19 hk 3117, vr: 3 b. Kütüphane kataloğunda müellifin adı Şihabüddin Radiyyü'lislâm Muhammed Tâhir b. Ahmed olarak kayıtlıdır. Bu aynı zamanda eserin kapağına düşülmüş nottur. Müellif eserlerinden bahsettiği fihriste bu eseri zikrettiği ve onu otuz fenne ayırdığını ifade ettiği için bu eserin İmam en-Neccâr'a ait olduğundan şüphemiz yoktur. Dolayısıyla kapakta verilen bilgi hatalıdır.

⁵⁰ Tirmizî, Ebû Abdillâh Hakîm, **Büdüvvü şe'n** (Hatmü'l-Evliyâ adlı eserle beraber), thk: Osman İsmail Yahyâ Ma'hadü'l-Adabi's-Şarkıyye, Beyrut, 1965, s. 18; Ayrıca bkz: Abdulfettâh Abdullah Bereke, "**Hakîm et-Tirmizî**", DİA, XV/196-199.

⁵¹ Neccâr, **Şerhu Nahvî'l-bedv**, Süleymâniye Ktp. Şehit Ali Paşa, nr: 1216, vr: 15 a.

⁵² Hucvîrî, Ebü'l-Hasen Ali b. Osman, **Keşfu'l-mahcûb**, nşr: İsmâ'îl Abdülhâdî Kindîl, Meclisü'l-a'la li şüûni'l-islâmiyye, Mısır, 1394/1974, s. 353.

erbabınca bilinen ama günümüze ulaşamamış Hakîm et-Tirmizî tefsirinin bir bölümüdür diyebiliriz. Tirmizî'nin kullandığı ifadeler şârihin deyimiyile "harf harf" bu şerhte muhafaza edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında eserin, içerdiği bilgilerin yanında tarihi bir vesikayı da günümüze taşıması yönüyle önemli bir kaynak olduğunu düşünmekteyiz.

İçeriğe geçmeden önce ifade etmeliyiz ki eserin tespit edebildiğimiz tek nüshası Süleymânîye Ktp. Şehit Ali Paşa, nr: 1216, 15 a- 19 b varakları arasındadır. Bu nüshanın hattındaki bazı sıkıntılar ve bunları tashih edebileceğimiz ikinci bir nüsha bulunmaması sebebiyle zaten müphem ifadelerle dolu olan eseri anlamak daha da zorlaşmıştır. Bu müphem ifadeleri çözmekte zaman zaman şârihin de çaresiz kaldığı görülmektedir. Fakat biraz şerhten, biraz da siyak-sibaktan istimdad edilerek metin büyük oranda çözülmüş ve mefhumu anlaşılmıştır.

Her ne kadar mukaddimede risalenin adı "Beyanü'n-nahv fî 'ilmi'l-bedv" olarak yazılmışsa da şâhir Neccâr Siracü'l-'ukûl adlı çalışmasının sonunda verdiği fihristte eserden "Şerhu'n-Nahv fî 'ilmi'l-bedv" olarak bahsetmiştir⁵³. Bu yüzden çalışmamızda bu isim esas alınmıştır. Eserin hangi tarihte kaleme alındığını bilmiyoruz, ancak adı geçen fihristin istinsah tarihini göz önüne alarak 570/1175-1176 senesinden önce yazıldığını söyleyebiliriz.

Bu genel bilgilerin ardından asıl üzerinde durmak istediğimiz içerik kısmına geçmek istiyoruz. Eser önce Tirmizî'nin ifadeleri ve ardından onu şerh eden İmam en-Neccâr'ın beyanları şeklinde yazılmıştır. Neccâr eserin genelinde Tirmizî'nin muradını bire bir izaha gayret etmiş olmakla beraber nadir olarak çözemediği yerlerde izahı kısa tutmuş ya da kendi görüşünü arz etmiştir. Biz böyle durumlarda özellikle görüşlerin kime ait olduğuna vurgu yaparak konunun daha net anlaşılmasına yardımcı olmaya çalışacağız. Bu anlamda çalışmamız zaman zaman şerhin şerhi hâlini alacaktır.

İlmü'l-bedv nedir?

Hakîm et-Tirmizî'nin en büyük özelliği eser telif ettiği tüm ilimlerde "mutavassıt" (متوسط) dediği dilden dile, kitaptan kitaba aktarılan ve içerisine harici unsurların karıştığı bilgilerin değil kendi ifadesiyle peygamberlere vahyedilmiş, ilâhî hikmetleri içinde barındıran ve ilimlerin ilk vaz'ında oluşturulmuş saf bilgilerin peşinde olmasıdır. Ona göre bu evliyanın ilmidir. Genel itibarıyla ulemanın ilmi ise bu şekilde ilk kaynaktan alınmış değildir. Böyle olduğu için bir ilim kendi içerisinde çelişmekte, ulemanın koyduğu kaideler birbirini nakzetmekte, neticede bu ilimlerin içerinden şaz ve nevadir denen meseleler çıkartılmaktadır. Çünkü ilimler zamanla değişime uğramış ve aslından olmayan bilgiler bunlara dâhil edilmiştir. Hâlbuki tüm ilimler ilk zuhurda (في البدو) peygamberlere vahyedildiği şekliyle ilahi hikmet üzere vaz' edilmişti⁵⁴.

Neccâr, Tirmizî'nin "bedv" ifadesinden maksadının İmran b. Husayn'ın (ra) Hz. Peygamber'e (sav) sorduğu (ما بدو هذا الأمر) "Bu işin başlangıcı nedir" sorusunda geçen "başlangıç, ilk zuhur" ifadesi olduğunu söyler. Nitekim bu soruya Hz. Peygamber "Allah vardı, onunla beraber hiçbir şey yoktu. Sonra arşı yarattı" şeklinde cevap vermiştir⁵⁵. Muhtemelen Neccâr'ın bu hadisten maksadı Sahîh-i Buhârî'de geçen rivayettir⁵⁶. Her ne kadar rivayet onun

⁵³ Bkz: Neccâr, *Sirâcü'l-'ukûl fî minhâci'l-usûl*, vr: 140 a.

⁵⁴ Neccâr, *Şerhu Nahvi'l-bedv*, vr: 15 b.

⁵⁵ Neccâr, *Şerhu Nahvi'l-bedv*, vr: 15 b.

⁵⁶ Hadisin metni şöyledir:

عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ قَالَ إِنِّي عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذْ جَاءَهُ قَوْمٌ مِنْ بَنِي ثَمِيمٍ فَقَالَ اقْبَلُوا الْبَشْرَى يَا بَنِي ثَمِيمٍ قَالُوا بَشْرَتُنَا فَأَعْطَيْنَا فَدَخَلَ نَاسٌ مِنْ أَهْلِ الْيَمَنِ فَقَالَ اقْبَلُوا الْبَشْرَى يَا أَهْلَ الْيَمَنِ إِذْ لَمْ يَقْبَلُهَا بَنُو ثَمِيمٍ قَالُوا قَبِلْنَا جَنَّتْكَ لِنَتَّقَهُ فِي الْبَيْنِ وَلِنَسْأَلَكَ عَنْ أَوَّلِ هَذَا الْأَمْرِ مَا كَانَ قَالَ كَانَ اللَّهُ وَلَمْ يَكُنْ شَيْءٌ قَبْلَهُ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ ثُمَّ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَكَتَبَ فِي الذِّكْرِ كُلِّ شَيْءٍ ثُمَّ أَنَايَ رَجُلٌ فَقَالَ يَا عِمْرَانُ أَتَرَكْنَا نَفْسَكَ فَقَدْ دَهَبَتْ فَأَنْطَلَقْتُ أَطْلُبُهَا فَإِذَا السَّرَابُ يَنْقَطِعُ ثَوْنَهَا وَإِنَّمَا اللَّهُ لَوِيدَتْ أَتَاهَا قَدْ دَهَبَتْ وَلَمْ أَقْمُ...Buhârî, Muhammed b. İsmail b. İbrahim, *el-Câmi'u's-sahîh*, I-IX, nrş: Muhammed Zühayr b. Nâsir en-Nâsir, Dâru Davkî'n-Necât, 1422, IX/124, Kitâbü't-tevhîd (97), Bâbu ve kâne 'arşuhu 'ale'l-mâi (22), No: 7418.

aktardığı gibi olmasa da bu hadisi delil getirmekten maksadı açıktır. Burada o, Hakîm'in felsefesinde ilmin aslının peygamberlere vahyedilen, bozulmamış bilgi olduğunu kastetmektedir. Nitekim Neccâr bunun hemen ardından keşfe mazhar olan evliyanın bilgiyi ilham yoluyla bu makamdan yani ilk elden aldıklarına dikkat çekmiş, bu insanların kendilerine ilham edilen kişiler anlamına gelen ve İbn-i Abbas'ın kıraatinde Hac suresi 22. ayette:

(وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ وَلَا مُحَدَّثٍ)

şeklinde ilave edilen "muhaddesûn" yani kendilerine ilham edilen kimseler olduğunu söylemiştir. Buradan hareketle eserin tamamında nahvin oluşumuyla ilgili olarak söylenenlerin Hakîm et-Tirmizî'nin ilham yoluyla elde ettiği bilgiler olduğunu söyleyebiliriz. Şu kadar var ki bu bilgileri şerh eden İmam en-Neccâr bir dildir.

Konuşmanın Bir Fiil Oluşu ve Bu Fiilin Harekelerle Münasebeti

Hakîm'e göre başlangıçta konuşma fiil suretinde idi. Bu suret tercüme edilerek sistemleştirilmiş, nahiv ilminde daha sonra ref, nasb ve hafd (cer) şeklinde yerini alacak olan damme, fetha ve kesra hareketleri ihdas edilmiştir.

Neccâr bu ifadeleri şöyle şerh eder: "Kelamın dil üzerinde akışı ayakların yer üzerinde yürümesine benzer. Yürüyüş bir mekânı doldurup diğerini boşaltmak demektir. Bu aynı zamanda sükûn da demektir. Çünkü ayağın ikinci adımı atabilmesi için arada duraklamaya ihtiyacı vardır. İşte adımlama, bu harekât ve sekenatların birlikte oluşturduğu bir faaliyet olup yürüyen kimse bu şekilde yer boşluğunu kat etmektedir. Bunun gibi, konuşan kimse için harf ve kelimeler manaların fezasını kat etmek anlamına gelir. Şu kadar farkla konuşanın kelimeleri üzerinde yürüttüğü dil bir cisimken kelimeler manalardan ibarettir. Yani aralarında cins birliği yoktur. Bu yüzden yürüyen kişinin ilerlediğini gözlemlediğimiz gibi harflerin ve kelimelerin mana âleminde nasıl hareket ettiklerini gözlemleme imkânımız yoktur. Ancak bizim bunu gözlemleyemememiz kelimelerin dil üzerindeki bu hareketini inkâr sebebi sayılmamalıdır. Sanki "Sen dağları görürsün de yerinde durur sanırsın. Oysa onlar bulutun yürümesi gibi yürümektedirler. Bu, her şeyi sapasağlam yapan Allah'ın sanatıdır⁵⁷" mealindeki ayet bu manaya işaret etmektedir".

Burada Neccâr'ın anlatmak istediği kısaca konuşmanın da yürüme gibi fiziksel bir eylem olduğudur. Ancak o yapılan teşbihteki 'vech-i şebah'in tam olarak idrak edilememesi ihtimalini göz önüne alarak bu şekilde uzun bir şerhe gitmiştir. Bundan sonra Neccâr fiil suretinin tercüme edilmesinden kastın ne olduğunu ve bu suretten hareketlerin nasıl ihdas edildiğini izah eder:

"Fiilin sureti derken kastedilen harekettir. Yani harf ve kelimelerin dil üzerindeki cereyanı-akışı esnasında dilin aldığı şekillerdir. Çünkü dil konuşma esnasında ya üst dudağa doğru, ya ağız ortasına doğru ya da ağız çukuruna doğru hareket eder. İşte Hakîm bu yüzden ref, nasb ve hafdın başlangıcının dilin bu hareketleri esnasında aldığı yükselme (ref), açılma (feth) ve çökme-eğilme (hafd) hareketleri olduğunu söylemiştir⁵⁸."

Bilindiği gibi hareketlerin tesmiyesi hususundaki bilgiler çok net değildir. Bu noktada kaynaklar genelde Ebu'l-Esved ed-Düelî'ye (ö. 69/688-89) işaret ederler. Çünkü o kâtibine Kur'ân-ı Kerîm'in harekelenmesi esnasında "Ağzımı fethettiğimde harfin üstüne, dammettiğimde yanına, kesrettiğimde de altına bir nokta koy⁵⁹" diyerek hareketlerin ilk tesmiyesini yapmış gibidir. Hakîm'in bu bilgileri ilham yoluyla aldığını düşünürsek Ebü'l-

⁵⁷ Neml Suresi 27/88.

⁵⁸ Neccâr, Şerhu Nahvi'l-bedv, vr: 15 b.

⁵⁹ Mesela bkz: el-Enbârî, Ebu Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Beşşâr, İdâhu'l-vakf ve'l-ibtidâ, nşr: Muhyiddîn Abdurrahmân Ramazân, I-II, Dimaşk, 1390/1971, I/41.

Esved'in kullandığı bu tabirlerin ilham yoluyla elde edilen bilgiyle örtüştüğünü söyleyebiliriz. Şu farkla ki Neccâr şerhte bu hareketleri Ebü'l-Esved gibi dudaklara değil dile nispet etmektedir. Bu anlamda şârih Neccâr'ın kendine özgü ve bildiğimiz kadarıyla daha önce söylenmemiş bir görüş ortaya koyduğunu söyleyebiliriz.

İ'râbı Doğuran Fiil Teorisi

Hakîm'e göre başlangıçta (محمّد ضرب) örneğinde olduğu gibi cümleyi oluşturan kelimelerin tamamının sonları sâkindi. Daha sonra cümle içindeki ifadelerin hangi işlevi yürüttüğünün anlaşılması için fiil olan kelimelerin sonları harekelenerek diğerlerinden ayrılmıştır. Çünkü fiil demek hareket demektir. Dolayısıyla fiil olan kelimeler bu şekilde fiil suretine dönüştürülmüşlerdir.

Şârih Neccâr, Hakîm'in kurguladığı bu başlangıç teorisindeki kapalı alanları açmak için gerekli olan noktalara temas etmiş ve bu teoriye göre kelamın başlangıcında kelime sonlarının sâkin olarak düşünüldüğüne vurgu yapmıştır. Mesela 'vurdu' anlamına gelen (ضرب) da-ra-be fiili ile bir çeşit bal olan (ضرب) da-rab ismi aynı şekilde sonları sâkin olarak okunmaktaydı. İşte insanlar bu iki kelimeden fiil olanı diğerinden ayırmak için sonunu harekelenmişlerdir. Çünkü fiil ancak hareketle olur. Her şeyin alâmeti kendi cinsinden ve kendinden bir parça olması gerektiği için başlangıçta sadece fiiller harekelenmiştir ki fiilin sureti o kelimeye kendisini göstermiş olsun⁶⁰.

Hakîm harekenin hareket ifade eden kelimelere mahsus olduğu görüşünü desteklemek için fiillerin menfî ve emir hallerini örnek verir. Ona göre (لم يضرب) "vurmadı" ve (اضرب) "vur!" ifadelerinin son hareketlerinin okunmayıp cezmedilmesinin mantığı bu ifadelerde hareketin henüz gerçekleşmemişidir. Eğer hareket vaki olsaydı (ضرب) "vurdu" örneğinde olduğu gibi son harf harekelenirdi⁶¹.

Harekenin başlangıç itibarıyla fiile mahsus olduğunu bu şekilde temellendiren Hakîm bundan sonra cümlelerin diğer öğelerinin fiilin bu hareketinden nasıl etkilendiğini izah eder. Ancak o burada sadece fâil ve mef'ûlün fiilin suretine büründüklerini, bu yüzden harekelenediklerini, aksi takdirde cümlede ismin fiilden fâilin mef'ûlden ayırt edilmesinin mümkün olamayacağını ifade etmekle yetinir. Bunun detaylarını şârih Neccâr şöyle açıklar: "Mesela (ضرب محمد زيدا) dediğinde Muhammed ve Zeyd'i fâiliyet ve mef'ûliyyet özellikleri ile harekellersin ve bu iki ismi fiil suretine dönüştürürsün. Bir şişeye sütü doldurup o sütü daha sonra ikinci bir şişeye aktardığında her iki şişe de sütün beyazıyla boyanmaz mı? İşte bu şekilde fiil tesirini fâil ve mef'ûlde göstermekte ve böylece cümlelerin öğeleri birbirinden ayrılmış, cümle tamamen harekelenmiş olmaktadır⁶²".

Görüldüğü üzere müellif ve şârih bu söyledikleriyle Arap dilindeki i'râb tabir edilen olgunun temelini fiile isnad etmiş olmaktadırlar. Fiilin harekelenmesini ise kendi içinde barındırdığı hareket ile izah etmişlerdir. Bu, bildiğimiz kadarıyla Şerhu Nahvi'l-bedv'den önce ya da sonra İ'râb hakkında yapılan çalışmalarda karşılaşılmayan orijinal bir teoridir. Şu kadar var ki bu teori sadece fiil cümlelerini kapsamakta ve 'mübtedâ-haber'den oluşan cümlelere bir izah getirmemektedir.

Fiilin Fâil-Mef'ûl'de Tesiri ve Harekeler

Hakîm fiilin fâil üzerinde değil mef'ûl üzerinde görüldüğünü söyler. Çünkü fâil fiili işlemiş, fiil ondan çıkmış ve asıl tesiri mef'ûlün üzerinde kalmıştır. Dolayısıyla fiil fâil üzerinde gizlenmiş ve hareketlerden gizli olanı yani dammeyi almıştır. Mef'ûlde ise fiil apaçık görüldüğünden o hareketlerden en açık olanı yani fethayı almıştır.

⁶⁰ Neccâr, *Şerhu Nahvi'l-bedv*, vr: 16 a.

⁶¹ Neccâr, *Şerhu Nahvi'l-bedv*, vr: 16 a

⁶² Neccâr, *Şerhu Nahvi'l-bedv*, vr: 16 a

İmam en-Neccâr Hakîm'in bu ifadelerini mücâneset (aynı cinsten olma) kavramını kullanarak izah eder: "Nasıl ki güneş ışığı bir noktaya düşüp oradan ayrıldıktan sonra o mekânda ısısı kalır, aynı şekilde failde de fiilin tesiri az da olsa devam eder. İşte bu açık olmayan tesir sebebiyle harekelenen fâil aralarında cins birliği olan 'damme'yi almıştır. Çünkü damme dudakların birleşip aradan harfin fısıltı şeklinde çıkması sebebiyle gizli bir harekedir (Yani fetha gibi açık ve net bir telaffuza sahip değildir). Diğer yandan fiilin tesiri çok bariz bir şekilde üzerinde görüldüğü için mef'ûl, bu açıklığın cinsine uygun olarak telaffuzu ağzın açılması ile gerçekleşen fetha hareke ile harekelenmiştir⁶³. "

Burada bir önceki başlıkta dile getirilen i'râbın fiil ile doğduğu iddiasının detaylarını görmekteyiz. Bu iddiayı basit bir örnekle "Ali Zeyd'e vurdu" cümlesi üzerinden tahlil edebiliriz. Şöyle ki vurma eylemini gerçekleştiren Ali'dir. Ancak fiilin Ali üzerinde yaratacağı değişiklik bir anlıktır. Ancak vurma fiiline maruz kalan Zeyd'e bakanlar uzun bir süre bunun etkisini görebileceklerdir. İşte bu örneklemede görüldüğü gibi fiilin hafif ve bir müddet sonra sadece gizli bir tesirini kendinde barındıracak olan fâil bu haline uygun olan harekeyi almış, 'mef'ûl'de aynı şekilde fiilin tesirini alenen taşıdığı için telaffuzu ve sesi açık ve net olan fetha harekeyi almıştır.

Hakîm ve şârihin hareketlerle ilgili olarak burada savundukları görüşler Arap dili felsefesi ile uğraşan birçok müellifin ifadelerine muhaliftir. Çünkü onlara göre fâil cümlelerin temel ögesi olduğu için kuvvetli konumdadır. Onun bu konumuna uygun olan hareke ise iki dudağın birleşmesi sebebiyle mahrece itimadî ve çıkardığı ses diğerlerine göre daha güçlü olan dammedir⁶⁴. Hâlbuki Hakîm ve Neccâr'a göre bu hareketin sesi güçlü olmak şöyle dursun neredeyse fısıltı şeklinde çıkmakta ve gizli bir ses gibi görülmektedir. Şahsi kanaatimize göre de bu görüş vâkiya daha uygun düşmektedir. Zira 'fetha' sesinin ağızdan doğrudan hiçbir yere takılmadan çıkıyor olması onun sesinin daha net ve güçlü olmasını sağlarken 'damme'de olay bunun tersine işlemektedir.

Yine Arap dilcilerinin çoğuna göre mef'ûlün fethayı alışı cümlede çok kullanılması sebebiyle konuşmada kolaylığın sağlanmasıyla alakalıdır. Çünkü hareketlerin en hafifi fethadır⁶⁵. Ancak Hakîm ve Neccâr'ın öne sürdüğü görüş bundan çok farklıdır. Çünkü onlar fethayı en hafif hareke olarak değil en zahir, en açık hareke olarak görmektedirler. Bu özelliği sebebiyle fetha fiilin tesirinin en zahir olarak görüldüğü 'mef'ûl'e uygun görülmüştür⁶⁶.

Bu noktada akla gelebilecek olan "Peki cümle (لم يضرب محمد زيدا) şeklinde menfi olduğu zaman fiil gerçekleşmediği halde tesiri fail ve mef'ûle nasıl sirayet edip de onların harekelenmesine sebep olabiliyor? " tarzındaki bir eleştiriye de Tirmizî ve şârih Neccâr faili fiili yapabilme özelliğine bi'l-kuvve sahip olduğunu söyleyerek cevap vermektedirler. Nitekim fâilin irade etme ve gerçekleştirme şeklinde iki hassası vardır. Fiili terk etse dahi "Diledim ve yapmadım" deme imkânına sahiptir. Dolayısıyla fiilin terkinin dilenmesi halinde de tesiri fâil ve mef'ûle sirayet edecek ve son hareketlerin fâiliyet ve mef'ûliyyet üzere değişimi gerçekleşecektir⁶⁷.

⁶³ Neccâr, *Şerhu Nahvi'l-bedv*, vr: 16 b.

⁶⁴ Bu görüşlere örnek olarak bkz: İbn Ya'îş, Muvaffaküddîn Ya'îş b. Ali, *Şerhu'l-Mufasssal*, I-X, İdâretü't-Tibâ'atî'l-müniriyye, Mısır, ts. I/75. ; Hareketlerin hangi ögeye neden verildiğine dair görüşler için bkz: Çifçi, Mehmet Faruk, **Yapı ve Mana İlişkileri Açısından Arap Dilinde Üç Hareke, Hikmet Yurdu**, Yıl: 7, Cilt: 7, Sayı: 14, Temmuz – Aralık, 2014/2, ss. 141 – 172.

⁶⁵ Örnek olarak bkz: Enbârî, Ebu Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Beşşâr, *İdâhu'l-vakf ve'l-ibtidâ*, nşr: Muh-yiddîn Abdurrahmân Ramazân, I-II, Dimaşk, 1390/1971, s. 78.

⁶⁶ Neccâr, *Şerhu Nahvi'l-bedv*, vr: 16 b

⁶⁷ Neccâr, *Şerhu Nahvi'l-bedv*, vr: 16 b.

Nâib-i Fâil ve Beşinci Babdan Gelen Fiillerde Eylemin Gizlenmesi

Hakîm fiilin gizlendiği her isim ve fiilde dammenin kullanıldığına dair iddiasını daha da güçlendirmek için nâib-i fâili misal verirken diğer yandan sülâsî fiillerin bablarına temas etmektedir. Ona göre (ضرب زيد) örneğinde fâil, yani fiilin tesiri üzerinde gizlenen öge, kapalıdır. Mef'ûl ise bu kapalılığın mahalli olmuş ve son harekesinde dudakların birleşmesiyle gizli bir fısıltı halinde çıkan damme hareke bu gizliliğe uyum sağlamıştır. Yine Hakîm, bu örnekte gelen fiildeki ilk harfin harekesinin damme oluşunu fâilin bu fiilde gizlenmesine bağlar. Nitekim o sülâsi bablarda fâili içerisinde barındırmayan fiillerin ikinci harflerindeki hareketlerin ya fetha ya kesra, yani gizlilikle değil açıklıkla mütecanis olan hareketler olduğunu söyler⁶⁸.

Neccâr Hakîm'in bu ifadelerinden yola çıkarak "Fiilin içerisinde gizlendiği her öge mazmûmdur" şeklinde genel bir kaideye ulaşmaktadır. Mesela yukarıda verilen örnekte "Zeyd" fâil değil mef'ûl konumundadır. Ama buna itibar edilmemiştir. Eğer buna itibar edilmiş olsaydı harekesi fetha olacaktı. Burada asıl dikkate alınan Zeyd'in üzerinde gizlenen fâildir. Eğer fâil açık olsaydı fiilin tesiri bu fâil üzerinden mef'ûle aktarılacak böylece fâil fiilin onda bıraktığı gizlilik sebebiyle damme harekeyi alacaktı. Fakat fâil, müphem bırakıldığı için -her ne kadar mef'ûl konumunda bulunan Zeyd'de fiil bütünüyle görünüyorsa da- gizli kalmıştır⁶⁹. Bu yüzden Zeyd kelimesi damme harekeyle okunmuştur.

Bu mantığın bir devamı olarak Neccâr sülâsî fiillerden fe-u-le babını kastederek: "Araplar, içerisinde fiilin gizli kaldığı şeylerde bu kalıbı kullanırlar" şeklinde ikinci bir genel yargıya varmaktadır. Çünkü bu kalıptan gelen fiiller 'ke-ru-me'(cömert oldu), za-ru-fe (güzel oldu), ke-bu-re, (büyük oldu), şe-ru-fe (şerefli oldu) gibi zâtî ve yaratılışa ilgili fiillerdir. Ancak fâili açık olan diğer fiil bablarında ikinci hareketler علم, أخذ örneklerinde olduğu gibi fâilin açık olmasına binaen açıklığı temsil eden fetha ve kesra şeklinde gelmektedirler⁷⁰.

Burada Neccâr'ın beşinci babdan gelen fiillerde bulunduğu bahsettiği gizlilik anladığımız kadarıyla bu fiillerin bilinmeyen bir fâili olmasıdır. Zira bir insanın güzel olması, çirkin olması, şerefli olması gibi fiilleri her ne kadar doğrudan kendisine nispet edilse de bu fiillerin arkasında başka bir varlığın olduğu açıktır. Örneğin "Zeyd cömert oldu" ifadesini "Yaratıcı Zeyd'e cömertlik bahşetti" şeklinde tevil etmek pekâlâ mümkündür. Burada insan fiillerinin doğrudan Allah'ın iradesine bağlı olup olmadığı konusuna girmeye gerek yoktur. Maksat bizim genel olarak 'lazım fiiller' dediğimiz mef'ûl almadan manası tam olarak anlaşılan fiillerdir.

Kanaatimizce Hakîm'in ve şârih Neccâr'ın bu son başlık altında inceledikleri olay gizlenen şeyin fiil ya da fâil oluşundan öte ortada gizlenen bir şeyin bulunuyor olmasıdır. Onlar verdikleri örneklerde içerisinde fiilin ve fâilin gizlendiği beşinci babdan gelen fiilleri ve nâib-i fâili örnek vermekle iktifa etmiş olsalar bile izafetten kesilen (قبل), (بعد) gibi zarfların da bu çerçevede değerlendirilmesi mümkün görülmektedir. Çünkü bu kelimelerin damme üzere bina edilmelerinin sebebi arkalarından gelen (قبل هذا، بعد ذلك) gibi hazfedilmiş kelimeleri içerlerinde barındırıyor, gizliyor olmalarıdır. Nitekim bu zarfların damme üzere mebni oluşu hakkında dilcilerin "hazfedilen kelimenin ortaya çıkardığı zayıflığın güçlü bir hareke olan dammayla telafi edilmesi" şeklindeki görüşleri bir açıdan bunu desteklemektedir⁷¹.

Arap Dilinde Kesranın (Hafd) İşlevi

Hakîm'e göre kesra (kendi ifadesiyle hafd) "udûl'ün yani bir hali bırakıp başka bir hale geçmenin işaretidir. Bu, harf-i cerler vasıtasıyla gerçekleşir. Örnek olarak (جاء محمد يزيد) cümlesinde

⁶⁸ Neccâr, *Şerhu Nahvi'l-bedv*, vr: 16 b.

⁶⁹ Neccâr, *Şerhu Nahvi'l-bedv*, vr: 17 a.

⁷⁰ Neccâr, *Şerhu Nahvi'l-bedv*, vr: 17 a.

⁷¹ Misal olarak bkz: İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufassal*, IV/108.

Zeyd de Muhammed ile beraber gelmiştir. Bu durumda o da fâildir. Ancak araya giren harfi cer onun bu halden “‘udûl’ etmesine yani başka bir hale geçmesine sebep olmuştur.

Hakîm’in oldukça kapalı olan bu ifadelerini Neccâr basit bir şekilde izah etmiştir. Ona göre Hakîm’in “‘udûl’ kelimesiyle kastettiği tam olarak ‘meyletmek’tir. Yani harfi cer alan kelimeler ref ya da nasb durumlarını terk etmekte o halden başka bir hale meyletmektedirler. Somut varlıklarda meyl olayı ‘inhifâd’ yani çökmek, inmek suretiyle gerçekleşir. Mesela ağacın dalını yere doğru çeken kişi e-mâ-le fiilini kullanır. Meylin telaffuzda yansıması da meyleden kelimenin kesrayı alması şeklinde cereyan etmektedir. Çünkü meylin (kelimenin dilde telaffuzu esnasındaki) sureti, görüntüsü kesradır. Dolayısıyla (سمعت من الشيخ) cümlesi aslında (سمعت الشيخ) şeklinde iken araya giren harf-i cer sebebiyle nasb halinden meyleden ‘şeyh’ kelimesine meylin telaffuzdaki sureti olan kesra hareke verilmiştir⁷².

Müellif ve şârihin bu yorumlarını takiben akla birçok sorunun gelmesi muhtemeldir. Mesela bunlardan birisi “İzafetlerde ‘udûl mü var ki muzâfun ileyhın harekesi kesra oluyor?” şeklinde olabilir. Öncelikle şunu söylememiz gerekir ki (غلام زيد) şeklindeki bir örnekte muzâfun ileyh olan Zeyd kelimesinden önce hazfedilmiş bir harf-i cer olup terkinin aslında (غلام لزيد) şeklinde olduğunu söyleyenler vardır⁷³. Ancak bu örnek yukarıda şârihin verdiği örnekten farklıdır ve şârihin izafetler hakkında bir açıklaması bulunmamaktadır. Burada konuyla ilgili beyanda bulunmamalarının sebebi kanaatimizce harf-i cerlerin Arap dilinde uzun cümleleri kısaltmak ve harfleri kullanarak fiillerin hazfedilmesini sağlamak gibi işlevlerinin olduğunu düşünmeleridir. Çünkü hemen hemen bütün harf-i cerlerin mensub olmak, benzemek, ait olmak, bulunmak gibi bir fiil manası bulunmaktadır. Gerek izafetlerde gerekse de izafet dışında harf-i cerler sebebiyle gelen kesralı kelimelerde bir ‘udûl ve meyilden bahsedilmesi bu bakış açısıyla mümkün görünmektedir.

Damme, Fetha ve Kesra’nın Yazıdaki Görünümleri

Hakîm buraya kadar isimlerin son harflerinde meydana gelen değişikliklerin illetlerini aktardı. Neticede bu değişikliklerin üç şekilde yani ağzın telaffuzda aldığı damme, fetha ve kesra şekillerinde görüldüğünü izah etmeye çalıştı. Bu kısımda ise hareketlerin yazıya geçirilmesi noktasında neden vâv, elif ve yâ harflerinin tercih edildiğini izaha geçmiştir. Ona göre vâv (و) harfi iç içe sarmallanmış görünümüyle dammeyi andırmaktadır. Elif (ا) ise uzun ve dik duruşuyla nasb edilmiş (dikilmiş) bir nesneyi andırmakta, bu yönüyle i‘râbda kendi suretine benzeyen mansub kelimelere işaret etmektedir. Kendisinde meyl (‘udûl) gerçekleşen kelimelere gelince bunlar fiilin kendilerine doğrudan tesir etmesinden mahrum kaldıkları için zayıftırlar. İşte bu zayıflık telaffuzda da iki yanağın aşağıya çökmesi şeklinde kendini göstermektedir. Mesela (لقيني غلام زيد) cümlesindeki Zeyd’in telaffuzunda bu düşüklük açıkça görülmektedir. Çünkü burada karşılaşılan kişi köledir. Zeyd kelimesi ise bu kölenin kim olduğunun bilinmesi için getirilmiştir. Dolayısıyla fiilin tesirine doğrudan mahal olan fâil ya da meful konumundan başka bir konuma meyletmesi onun telaffuzunun da hafz şeklinde gerçekleşmesine neden olmuştur⁷⁴.

Şârih, Hakîm’in bu ifadeleri hakkında “Ref, nasb ve hafz ile onlara işaret eden şekillerin telaffuzu arasındaki münasebetin izahıdır” demiş ve herhangi bir yorum yapmamıştır. Onun bu ifadeleri şerh etmemesinde ifadelerdeki kapalılığın payı olduğu açıktır. Özellikle kesra hareketinin neden yâ harfi ile temsil edildiği tam olarak beyan edilmemiştir. Ancak Hakîm’in

⁷² Neccâr, *Şerhu Nahvî'l-bedv*, vr: 17 a- 17 b.

⁷³ Mesela bkz: Enbârî, Kemalüddin Ebulberekât, *Esrârü'n-Nahv*, thk: Berekât Yûsuf, Beyrut, Dârü'l-Erkam, 1420/1999, s. 206.

⁷⁴ Neccâr, *Şerhu Nahvî'l-bedv*, vr: 17 b.

söyledikleri nahvin başlangıcı ile alakalı olduğu için ondan detaya girmesini beklemek de kanaatimizce mantıklı olmayacaktır. Fakat şârihin burada yaşadığı dönemde nahvin ulaştığı bilgi birikimini kullanması gerekirdi diye düşünüyoruz. Zira bu üç hareketin vâv, yâ ve elif harflerinden türediği ve onların kardeşi olduğu nahivcilerin sıklıkla kullandıkları ifadelerdir⁷⁵. Belki de İmam en-Neccâr'ın şerhe ihtiyaç duymamış olmasının nedeni konunun açık ve basit oluşudur.

Ref ve Nasb İsimlerinin İlleti

Yukarıdaki konuyla bağlantılı olarak Hakîm ref ve nasb durumlarının neden bu isimlerle ifade edildiğine değinmiştir. O bu isimlendirmeyi de fiil teorisiyle ilişkilendirmektedir. Şöyle ki eğer bir kişi (ضرب) deyip sussa bu fiil tek başına bir kelim sayılmaz. Yine (ضرب محمد) deyip sussa bu kelim olur ama müphemdir. Eğer burada fâil olan kelime ref alameti dammeyi alırsa o takdirde cümle bir anlam ifade eder ve vuranın Muhammed olduğu anlaşılır. Eğer bu hareke bu kelimeye verilmiş olmasa Muhammed kelimesi cümlede yok hükmünde kalacak ve bu durumda lağv olup kelimadan düşecektir. Onu ayakta tutan (onu sakıt olmaktan kurtarıp ref eden), orada durduran şey daha önce de beyan edildiği üzere öncesinde gelen fiildir. İşte bu sebeple fiilin bu işlevine ref denmiştir⁷⁶.

Burada Hakîm ref durumundaki mübteda ve haber gibi diğer unsurlara hiç değinmemektedir. Kanaatimizce bunun sebebi onun kelim başlangıcını fiile irca ediyor olmasıdır. Nitekim mübteda ve haberden oluşan bir cümlede de her ne kadar teknik anlamda bir fiilden bahsedemesek de orada da bir işin bir oluşun, bir eylemin olduğu muhakkaktır. Mesela "Zeyd çocuktur" şeklinde fiil ihtiva etmeye en uzak bir örnek dahi üzerinde düşünüldüğünde bir eyleme işarete etmektedir. Çünkü çocukluk bir evredir. Bu evrenin öncesinde bebeklik gibi başka evreler geçirilmiştir. Nitekim dâimilerden mübteda ve haberin fiil ve faile kıyas edilerek merfu olduklarını söyleyenler mevcuttur⁷⁷. Çünkü fiil cümlesinde haberi veren fiilin yerini isim cümlesinde haber, işi yapan failin yerini de mübteda almaktadır.

İsmi fetha harekeyi aldığı nasb halini de Hakîm fiilin bu isim üzerinde cereyan etmesiyle ilişkilendirir. Çünkü fâil fiili işlemiş ve mef'ûle aktarmış, fiil bütün yönleriyle mef'ûlde temessül etmiştir. Bu yönüyle mef'ûl adeta fiilin varlığını göstermek için ayağa kalkmış (muntazib olmuş) ve onun için kıyama geçmiş gibidir. İşte bu yüzden fiilin üzerinde tesirini bu şekilde gösterdiği hale nasb hali denmiştir⁷⁸. Hakîm bu kurgusunda mef'ûl dışındaki mansublardan bahsetmemiştir. Zira daha önce de dile getirdiğimiz gibi onun nahiv teorisinde asıl olan fiil ve ondan doğrudan etkilenen fâil ve mef'ûldür. Kanaatimizce o diğer mansubları mef'ûlün mülhakları olarak kabul etmektedir.

Tenvîn

Hakîm üç harekeyi ve bunların illetlerini beyan ettikten sonra tenvîn konusuna girer ve Arap diliyle uğraşanlar tarafından fiille ismi birbirinden ayırmak için kullanılan bir alamet (nûnu'l-fasl ya da nûnu's-sıla) olarak kabul edildiğine dikkat çeker. Ancak o "Bu mutavassıttan alınmış bir bilgidir" yani sonradan örnekler üzerinden gidilerek ortaya konmuş bir kuramdır demesine rağmen İmam en-Neccâr'ın tenvînin fiil ile ismi birbirinden ayırmak için kullanılan bir alamet olduğu düşüncesini Hakîm'in başlangıçta bütün isimlerin sonlarının sâkin olduğu iddiasından yola çıkarak izah etmeye çalıştığını görüyoruz. Çünkü o ilk başta isimlerin son

⁷⁵ Örnek olarak bkz: İbn Cinnî, *Sırru sînâti'l-îrâb*, nşr: Hasan Hindâvi, 2. baskı, I-II, Dârü'l-Kalem, Dimaşk, 1993/1413, s. 18

⁷⁶ Neccâr, *Şerhu Nahvi'l-bedv*, vr: 17 b.

⁷⁷ Örnek olarak bkz: Verrâk, Ebu'l-Hasen Muhammed b. Abdullah, *'İlelü'n-nahv*, nşr: Mahmud Câsim Mu-hammed ed-Dervîş, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 1420/1999, s. 264.

⁷⁸ Neccâr, *Şerhu Nahvi'l-bedv*, vr: 17 b.

harekeleri sakın olduğu için (زید قام) şeklindeki bir ifadede ismin fiile izafe edilmesi gibi bir problemin oluştuğunu, bu caiz olmadığı için tenvîn ile orada izafet olmadığının gösterildiğini söyler. Hâlbuki Hakîm bu ifadelerini müteakip tenvînin 'ilm-i bedv'de yani başlangıçta nasıl ortaya çıktığını izah etmekte ve şöyle demektedir: "Biz işin aslına döndüğümüzde gördük ki başlangıçta isim sâkindi. Ve sen sâkin olan şeyleri sarstığında o şey dayanabileceği bir desteğe (kâime) ihtiyaç duyar. İşte isim için bu destek tenvîndir. Çünkü isim sâkin ve harekesizdir. Sen ismi ona nispet ettiğin bir fiille hareketlendirdiğinde onu bir tenvinle ayakta tutarsın. İşte o zaman bu ismi fiile bağlayabilirsin. Apaçık görülmektedir ki fiiller tenvîn almazlar. Çünkü onlar ebediyen harekelidirler.

Neccâr Hakîm'in tenvînle ilgili bu görüşünü üzerine birçok ilave yaparak genişletmiş içerisinde mebnîleri ve muzârî fiilleri de alacak şekilde detaylandırmıştır. O, fiilin harekesiz ismi harekete geçirmesini basit bir benzetmeyle izah eder. Şöyle ki ızdırab çeken bir varlık kendisine bir mesken arar. Fiilin tesiriyle hareketlenen isim için tenvîn bir mesken bir dayanaktır. İşte bu dayanak sayesinde isim kendisine nisbet edilen fiile bağlanır. Burada fiilin nisbetinden maksat takdîrî bir nisbettir. Yani fiilin isimlere fâillik, mef'ûllük ve izafet yoluyla nüfuz ettiği varsayımıyla mu'rab kelimelerin sonları değişmektedir. İşte bu sebeple tenvîn ayrıca bir hareke olmayıp takdîren yapılan nisbete tâbî olarak gelmektedir. Zira onun üstlendiği görev ismin fiile bağlanmasını sağlayacak şekilde bir destek bir dayanak olmaktan başka bir şey değildir. Mebnî kelimelere gelince bunların bir kısmı aslı itibariyle (من)ve (ما) gibi sonları sakın, kimileri de iki sâkinin bir araya gelmesi gibi sebeplerle (كيف) ve (أين) örneğinde olduğu üzere harekelidirler. Bu yüzden onların dayanağa ihtiyaçları yoktur.

Fiillere gelince mâzî fiiller zaten fetha üzerine mebnidirler. Ayrıca hareket fiilin aslında bulunduğu için dayanağa ihtiyaç duymazlar. Muzârî fiiller ise her ne kadar i'râb açısından isme benzeseler de bünyelerinde taşıdıkları hâle delalet durumu onların amelini fiilin ameliyle aynı kılmaktadır. Çünkü şimdiki halin heyeti eylemdir. Hal böyleyken bu muzârî fiillerin başka bir fiille bir araya gelerek kelam oluşturma ihtimalleri söz konusu olmaz. Çünkü anlamlı bir cümle iki fiilin birleşmesiyle gerçekleşmez. Bu yüzden muzârî fiillerin de bir başka fiille birleşebilmeleri için sıla nûnu olan tenvîne ihtiyaçları yoktur⁷⁹.

İsmın Tenvîne İhtiyaç Duymadığı Yerler

Hakîm, tenvîn olmadığı takdirde ismin dayanabileceği bir şey olması gerektiğinden bahseder ve bunu "mütederrec" kelimesiyle ifade eder. Mesela bu mütederrec (جاء محمد بن عبد الله) cümlesinde Muhammed için İbn kelimesidir. Muhammed, "Abdullah'ın oğlu" ifadesine yaslanarak ondan güç alıp tenvîn almadan fiilin üzerindeki tesirine mukavemet edecek bir güç elde etmiştir. Yine isim başına gelen (ال) takısına itimad ettiği zaman da tenvîne ihtiyaç duymaz. Çünkü onu ayakta tutacak bir kâime Hakîm'in ifadesiyle bir müteallak bulmuştur. İşte bu sebeple bu üç unsurun yani tenvîn, lâm-ı ta'rîf ve yukarıda bahsi geçen bir 'mütederrec'in aynı isimde bulunması söz konusu olamaz.

Aslında çok açık gibi görünen bu ifadelerde saklı olan nükteleri İmam en-Neccâr bulup çıkarmış ve bazı ayrıntılara dikkat çekmiştir. Bu ayrıntılardan biri Hakîm'in "İbn" kelimesinden önce gelen ismin neden tenvîne ihtiyaç duymadığını anlatırken kullandığı "mütederrec" kelimesidir. Ona göre "mütederrec" isim ile ardından gelen isim arasındaki görünmeyen fiildir. Mesela (جاء محمد بن عبد الله) örneğinde bir intisab, (انتساب) söz konusudur. Muhammed kelimesi İbn kelimesinde gizli olan bu fiille başta gelen (جاء) fiili arasında âdeta sarmallanmış ve güçlenmiştir. Dolayısıyla ayakta kalmak için başka bir şeye ihtiyacı kalmamıştır. İmam en-Neccâr burada (وقالت اليهود عزيز ابن الله) ayetini zikretmektedir. Bunu neden delil getirdiğine dair bir

⁷⁹ Neccâr, Şerhu Nahvi'l-bedv, vr: 18 a.

açıklaması olmamakla birlikte anlayabildiğimiz kadarıyla o, ayette ibn kelimesinin haber olması sebebiyle intisab manasını içermediğine, bu yüzden 'Uzeyr kelimesinin tenvîn aldığına dikkat çekmiştir.

Neccâr Hakîm'in "müteallak" diyerek vafettiği dayanağın da izafet ve tenvin olduğunu söyler. Mesela (دار زيد) örneğinde dâr kelimesi Zeyd'e, Zeyd kelimesi ise tenvîne yaslanmış⁸⁰.

İzâfet ve Lâm-ı Ta'rîf

Hakîm'e göre izafet bilinen bir şeye yapılır. Bilinen bir isme diğer bir ismin izâfe edilmesi hâlinde artık lââm-ı ta'rife ihtiyaç kalmaz. Bir ismin marife kılınması için başına lââm-ı ta'rîfin getirilmesi hususunda Hakîm'in ilginç bir yorumu bulunmaktadır. Bu noktada sûfî şahsiyetinin ağır bastığı görülen Hakîm elif-lâm takısının kelimeleri marife kılmasını mevkuf bir hadisi delil göstererek izah eder. Hadiste, harfler kendisine arzedildiğinde bütün harflerin tercih edilmek için kendisini göstermeye çalışırken elif harfinin mütevazı duruşundan hoşlanan Allah Teâlâ'nın onu marife kıldığı haber verilmektedir. İşte bu durum elif harfini diğer harflere üstün kılmış, bir şeyin aynı bilinmez olunca elif harfi gelerek bunu bilinir hale getirir olmuştur⁸¹.

Hakîm'in işaret ettiği ve bir sûfî olan Sülemî'nin (ö. 412/1021) de Ziyâdâtü Hakâiki't-Tefsîr isimli eserinde karşımıza çıkan Abdullah b. Mesûd'a ait bu mevkuf hadis şöyledir: İbn Mes'ûd'dan rivayet edildiğine göre o şöyle dedi: Alfabenin harfleri yirmi dokuz harf halinde Rahmân'a arz edildiğinde tüm harfler içinde elif tevazu gösterdi. Allah tevazuundan dolayı ona teşekkür etti ve onu kâim kıldı, tüm isimlerinin anahtarı kıldı⁸². Hadîsin sıhhati bir yana, Hakîm burada 'lâm'dan hiç bahsetmemiştir. Çünkü marifelikte asıl olan Neccâr'ın da değindiği gibi elif değil lââm harfidir. Nitekim vasıl halinde elif düşmektedir.

Neccâr Hakîm'in bıraktığı boşluğu nahivcilerin görüşleriyle doldurur. Onun dikkat çektiği nokta (ل) takısındaki lââm harfinin tenvîn nûnu gibi sakın olması marifenin de nekreye zıt olmasından hareketle bu iki harf ve işlevlerinin birbirinin mukâbili konumunda olmasıdır. Dolayısıyla (ل) takısında elif harfinin işlevi nutku sağlamaktır. Çünkü sakın harf ile başlamak mümkün değildir.

Diğer yandan Neccâr (ل) takısının (lâm-ı tâ'rîf) şeklinde isimlendirilmesine de değinir. Ona göre bu iki harf birbiriyle bütünleşmiştir. Mesela (ل) takısı şeklinde kelimelerde elif önde geldiğinde bu marifelîğe işaret ederken (لا) şeklinde yer değiştirmeleri durumunda (لا اله الا الله) örneğinde olduğu gibi nekralığa işaret eder⁸³. Bu ifadelerine bakarak onun sanki bu iki harfin dilde marifelik ve nekralık görevini üstlenmekle vazifelendirildiğini ima ettiği hissedilmektedir.

Tenvîn Nûnu

Hakîm son olarak nûn harfinin neden tüm kelimelerin dayanağı olduğu konusuna değinmek istemiş, nûn harfinin bu risalede sayılamayacak kadar çok özelliklerinin olduğunu söyleyerek eserlerinden birine, 'İlmü'l-evliyâ'ya gönderme yaparak konuyu orada açıkladığını söylemiştir⁸⁴. Hakîm'in bu ifadesi her ne kadar tenvînle alakalı olarak bizi aydınlatmasa da eserin Hakîm'e aidiyeti hususunda bizim için çok önemli olduğunu ifade etmek istiyoruz.

⁸⁰ Neccâr, *Şerhu Nahvî'l-bedv*, vr: 18 b.

⁸¹ Neccâr, *Şerhu Nahvî'l-bedv*, vr: 19 a.

⁸² Bkz: Sülemî, Ebu Abdîrrahman Muhammed b. el-Huseyn, *Ziyâdâtü hakaiki't-tefsîr*, Daru Dimaşk, Beyrut, 1987, s. 7. Hadisin metni şöyledir:

عن عبد الله بن مسعود قال: عرضت أحرف المعجم على الرحمن وهي تسعة وعشرون حرفاً، فتواضع الألف من بين الحروف فشكر الله له تواضعه، فجعله قائماً، وجعله مفتاح كل اسم من أسمائه.

⁸³ Neccâr, *Şerhu Nahvî'l-bedv*, vr: 19 a.

⁸⁴ Bu eser 1988 senesinde Sâmî Nasr Lutf tarafından tahkik edilerek Kahîre'de basılmıştır. Eseri incelediğimizde doğrudan nûn harfiyle alakalı herhangi bir bilgiye rastlamadığımızı ifade etmek istiyoruz.

Şârih Neccâr bu son cümlelerin şerhine ilgili eserin kendisine ulaşmadığını söyleyerek başlamıştır. Ancak Neccâr nûn harfinin neden dayanak olarak seçildiğini kelâmî-felsefî ve tasavvufî alt yapısını kullanarak yorumlamıştır. Ona göre bütün eşyayı bilmenin anahtarı 'nûr'dur. Çünkü eşya mahsus, mevhum ve ma'kûl olmak üzere üçe ayrılır. Mahsusat beş duyunun nuruyla, mevhumat akıl ve his nurundan çıkan vehm nuruyla, ma'kûlat ise akıl nuruyla bilinir ki aklın idraki hidayet nuruyla gerçekleşir. "Bir kimseye Allah nûr vermemişse, artık o kimsenin aydınlıktan nasibi yoktur⁸⁵" ve "Allah, göklerin ve yerin nûrudur⁸⁶" mealindeki ayetler buna işaret eder. Yine ayette "Şüphesiz Allah gökleri ve yeri, nizamları bozulmasın diye tutuyor⁸⁷" denmektedir. Yani Allah'ın nuru göklere ve yerlere dayanak konumundadır. İşte bu özelliğinden dolayı 'nur'un ilk harfi olan nûnun i'râbda isimlere dayanak olmaya mahsus kılınması caiz olmuştur. Zira her kelimenin ilk harfi o kelime için ağacın kökü mesabesindedir. O kök nereye dikilirse dikilsin aynı ağaç ortaya çıkacaktır. Bununla ilgili olarak Neccâr İbn-i Abbas'ın: "Elif-lâ-mîm'de elif Allah'tan, lâm latiften, mîm ise mecîd'dendir⁸⁸" sözlerini delil getirmiş ve böylece nûn harfinin nurdan geldiğini ve nurun da evrendeki herşeyin dayanağı olması sebebiyle kelimada nûn harfinin isimlerin dayanağı konumuna getirildiği şeklindeki görüşünü temellendirmeye çalışmıştır.

SONUÇ

Bilindiği gibi yeryüzünde konuşmanın nasıl başladığı, ilk ifadelerin nasıl dizildiği filozofları hep meşgul eden bir konu olmuş ve bununla alakalı ortaya çeşitli görüşler atılmıştır. Elimizdeki çalışmada Arapça konuşan insanların bu dili ilk kullanmaya başladıkları ve gramer kurallarının henüz ortaya çıkmadığı dönemlerle alakalı orijinal yorumlar bulunmaktadır. Uğraştığı tüm ilimlerde bilginin ilk hâlini arayan ve illetlerin peşinde koşan Hakîm et-Tirmizî'nin bu filozof yönü 'İlmü'l-bedv'de de kendisini göstermektedir. Zira onun vardığı sonuçlar nahvin illetleriyle ilgilenen dilcilerin görüşlerinden çok farklıdır. O kendisine verildiğini iddia ettiği ilhamla temelinde fiil bulunan bir teori geliştirmiş ve bütün bir nahvi bu teori üzerine bina etmiştir. Bu ispatı mümkün olmayan bir teori olmakla birlikte orijinal olması ve kendi içinde tutarlı olması yönüyle üzerinde durulması gereken bir teoridir. Bunun yanında hareketler, onların isimleri, fiillerin kalıplarıyla ilgili görüşleri ve lam-ı ta'rif ve tenvin ile alakalı söyledikleri -her ne kadar tasavvufun rengine boyanmış olsa da- hakkında çok da yorum yapılmamış bu konular hakkında dikkat çekici ifadeler olarak değerlendirilebilir.

Onun bu eserine ulaşmamızı daha da önemlisi bu eserde aktarılan o ilhamî bilgiyi anlamamızı sağlayan, hem bir sûfi hem de bir dilci olması cihetiyle eser içindeki şifreleri bizim anlayabileceğimiz şekle aktaran İmam en-Neccâr Tahir b. Ahmed el-Kazvî'nin bu eserdeki payı çok büyüktür. Çünkü o, eseri günümüze taşıyan kişi olmanın yanında eserde zaman zaman bir şârih değil bir müellif konumundadır. Bu anlamda yukarıda bahsettiğimiz orijinal görüşlerde Hakîm'in yanında şârih Neccâr'ın da katkısı büyüktür.

KAYNAKÇA

ABDULLAH B. ABBÂS, **Tefsiru Abdullah b. Abbâs**, Matbaay-ı Muhammedî, 1280.
 ABDULFETTÂH ABDULLAH BEREKE, "**Hakîm et-Tirmizî**", DİA, İstanbul, 1997, XV/196-199.
 BAĞDÂDÎ, İsmâil Paşa, **Hedyyetü'l-'ârifin**, Maârif Vekâleti Matbaası, İstanbul, 1951.

⁸⁵ Nur Suresi 24/40.

⁸⁶ Nur Suresi 24/35.

⁸⁷ Fatır Suresi 35/41

⁸⁸ Bkz: Abdullah b. Abbâs, **Tefsiru Abdullah b. Abbâs**, Matbaay-ı Muhammedî, Basım yeri yok, 1280, s 2.

- BUHARÎ, Muhammed b. İsmail b. İbrahim, **el-Câmi‘u’s-sahîh**, I-IX, nşr: Muhammed Zühreir b. Nâsir en-Nâsir, Dâru Tavkî’n-Necât, 1422.
- ÇİFÇİ, Mehmet Faruk, **Yapı ve Mana İlişkileri Açısından Arap Dilinde Üç Hareke**, Hikmet Yurdu, Yıl: 7, C: 7, Sayı: 14, Temmuz – Aralık, 2014/2, ss. 141 – 172.
- ENBÂRÎ, Ebu Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Beşşâr, **İdâhu’l-vakf ve’l-ibtidâ**, nşr: Muhyiddîn Abdur-rahmân Ramazân, I-II, Dimaşk, 1390/1971.
- ENBÂRÎ, Kemalüddin Ebulberekât, **Esrâru’n-Nahv**, thk: Berekât Yûsuf, Beyrut, Dâru’l-Erkam, 1420/1999.
- HEMEDÂNÎ, Abdurrahman b. İsâ, **Kitâbü’l-elfâzî’l-kitâbiyye**, Matba’atü’l-âbâi’l-yesû’iyyîn, Beyrut, 1885.
- HAMEVÎ, Yâkût, **Mu‘cemü’l-udebâ**, thk: İhsan Abbas, I-VII, Dâru’l-ğarb el-İslâmî, Beyrût, 1993.
- HUCVÎRÎ, Ebü’l-Hasen Ali b. Osman, **Keşfu’l-mahcûb**, nşr: İs‘âd Abdulhâdî Kindîl, Meclisü’l-a‘la li şüûni’l-islâmiyye, Mısır, 1394/1974.
- İBN CİNNÎ, **Sırru sınaatî’l-irâb**, nşr: Hasan Hindâvi, 2. baskı, I-II, Dârü’l-Kalem, Dimaşk, 1993/1413.
- İBN YA‘ÎŞ, Muvaffaküddîn Yaîş b. Alî, **Şerhu’l-Mufasssal**, I-X, İdâretü’t-Tibâ‘ati’l-münîriyye, Mısır, ts.
- İBNÜ’L-CEZERÎ, Ebü’l-hayr Şemsüddîn, **Ğayetü’n-nihâye**, I/II, Dâru’l-Kütübî’l-‘ilmiyye, Beyrut, 1427/2006.
- KEHHÂLE, Ömer Rızâ, **Mu‘cemü’l- müellifin**, I/IV, Müessesetü’r-risâle, Beyrut, 1414/1993.
- NECCÂR, Bahâüddîn Tâhir b. Ahmed el-Kazvînî, **Sirâcü’l-‘ukûl fi minhâci’l-usûl**, İstanbul-Süleymâniye Kütüphanesi Cârullah, nr: 484,
- ‘Akidetü Ehli’s-sünne**, İstanbul Süleymaniye Ktp, Lâleli, nr: 03701,
- Hallü’l-‘aybe ‘an hâli’l-ğaybe**, İstanbul-Süleymaniye Ktp, Esad Efendi, nr: 1363.
- Şerhu nahvi’l-bedv**, İstanbul- Süleymâniye Ktp, Şehit Ali Paşa, nr: 1216,15a – 19a,
- er-Risâletü’l-Vâviyye**, İstanbul- Süleymâniye Ktp, Şehit Ali Paşa, nr: 1216, 68b - 76b
- Bedü’l-halk ve tenzîhi’l-hak**, İstanbul-Süleymâniye Ktp, Şehit Ali Paşa, nr: 1216, 3b - 10a,
- Misfâtu’s-sıfât ve’r-red ‘ale’n-nuhât**, İstanbul-Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, nr: 1363, 137a – 148a,
- Şerhu hadisi إنه ليغار علي قلبي فاستغفر الله في كل يوم سبعين مرة**, İstanbul-Süleymaniye Ktp. Şehit Ali Paşa 1216, 9a – 11b,
- Şerhu’t-Tesbîhati’l-meşhûra “Sübhane zi’l-mülk ve’l-melekût**, İstanbul- Süleymaniye Ktp. Şehit Ali Paşa 1216, 11b – 15a,
- el-Yâkût fi tesbîhi’l-mülk ve’l-melekût**, İstanbul- Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, 1316, 118b – 136a,
- Nûru’l-hakîka ve nevrü’l-hadîka**, İstanbul- Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, 1363 numarada 148a – 173a,
- Yevâkîtü’l-‘ulûm ve derâri’n-nücûm**, Çorum - Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, nr: 19 hk 3117.
- RÂFÎÎ, Abdulkirim b. Muhammed el-Kazvînî, **et-Tedvîn fi ahhâri Kazvîn**, nşr: Azîzullah el-Attarîdî, I-IV, Dâru’l-Kütübî’l-‘ilmiyye, Beyrut, 1408/1987.
- SAFEDÎ, Salahüddin b. Eybek, **el-Vâfi bi’l-vefeyât**, 1420/2000, nşr: Ahmed Arnaud, Türkî Mustafa, Dâru İhyâi’t-türâs, Beyrut, I-XXIX, 1420/2000.
- SÜLEMÎ, Ebu Abdurrahman Muhammed b. el-Huseyn, **Ziyâdâtu hakaiki’t-tefsîr**, Daru Dimaşk, Beyrut, 1987.

- TİRMİZÎ, Ebû Abdillâh Hakîm, **Büdüvvü şe'n** (Hatnü'l-Evliyâ adlı eserle beraber), nşr: Osman İsmail Yahyâ Ma'hadü'l-Adabi's-Şarkiyye, Beyrut, 1965.
- VERRÂK, Ebu'l-Hasen Muhammed b. Abdullah, **'İlelü'n-nahv**, nşr: Mahmud Câsim Muhammed ed-Dervîş, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 1420/1999.
- YAVUZ, Lutfullah, **"Bahauddin Ebu Muhammed Tahir b. Ahmed b. Muhammed el-Kazvînî ve Gâyetu't-ta'rif min usuli't-tasrif İsimli Eserinin Tenkitli Neşri"**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir, 2001.
- ZİRİKLİ, Hayruddîn, **el-A'lâm**, I-VIII, 5. Baskı, Dâru'l-Melâyîn, Beyrut, 2002.